سر آغاز

وزارت اطلاعات و کلتور به‌پیروی‌از پالیسی کلتوری دو لت جمهوری که بر روی ارزشهای ملی واحیای‌مفاخر فرهنگی استوار شده است درشمار دیگر کتابهایی که بمناسبت‌مجلس بزرگداشت دقیقی طبع کرده است. مصمم شد تحقیق عالمانه‌وتازه یی را در باب زندگی وافکار واشعار محمد ابن احمد ابو منصوردقیقی بلخی شاعر بلند آوازهٔ وطن تقدیم اهل فضل وادب کند تا ازجانبی نظر گاه های ما در بارهٔ این چهره جاودان ادبیات دری آشکارشود واز جانب دیگر مبانی اصیل فرهنگ ملی ما عیان گردد ودوستداران فرهنگ و تاریخ این سر زمین در جریان آن حماسه هاوکار نامه هایی قرار بگیرند که‌روزی وروزگاری سنگ بنای وطنپرستی‌ما را تشکیل دادند و اکنون با روح وملیت ما عجین شده اند .

پوهاند دکتور نوین

البلاغ برائے ریویو

زبورِ عجم

حصۂ اوّل

ز برون در گذشتم ز درونِ خانہ گفتم!
سخنے نگفتہ را چہ قلندرانہ گفتم!

بخوانندهٔ کتاب زبور

مے شود پردۂ چشم پرِ کاہے گاہے
دیدہ ام ہر دو جہاں را بہ نگاہے گاہے

وادیٔ عشق بسے دور و دراز است ولے
طے شود جادۂ صد سالہ بہ آہے گاہے

در طلب کوش و مدہ دامن امید ز دست
دولتے ہست کہ یابی سرِ راہے گاہے!

شاہینِ من بصیدِ پلنگاں گذاشتی!
ہمت بلند و چنگل ازیں تیز تر بدہ
رفتم کہ طائرانِ حرم را کنم شکار
تیرے کہ نافگندہ فتد کارگر بدہ
خاکم بہ نورِ نغمۂ داؤد بر فروز
ہر ذرۂ مرا پر و بال شرر بدہ

دعا

یارب درونِ سینہ دلِ باخبر بدہ
در بادہ نشّہ را نگرم آں نظر بدہ
ایں بندہ را کہ با نفسِ دیگراں نزیست
یک آہِ خانہ زاد مثالِ سحر بدہ
سیلم مرا بجوئے تنک مایۂ مپیچ!
جولانگہے بوادی و کوہ و کمر بدہ!
سازی اگر حریفِ یمِ بیکراں مرا
با اضطرابِ موج سکونِ گہر بدہ

۲

درونِ سینهٔ ما سوزِ آرزو ز کجاست ؟

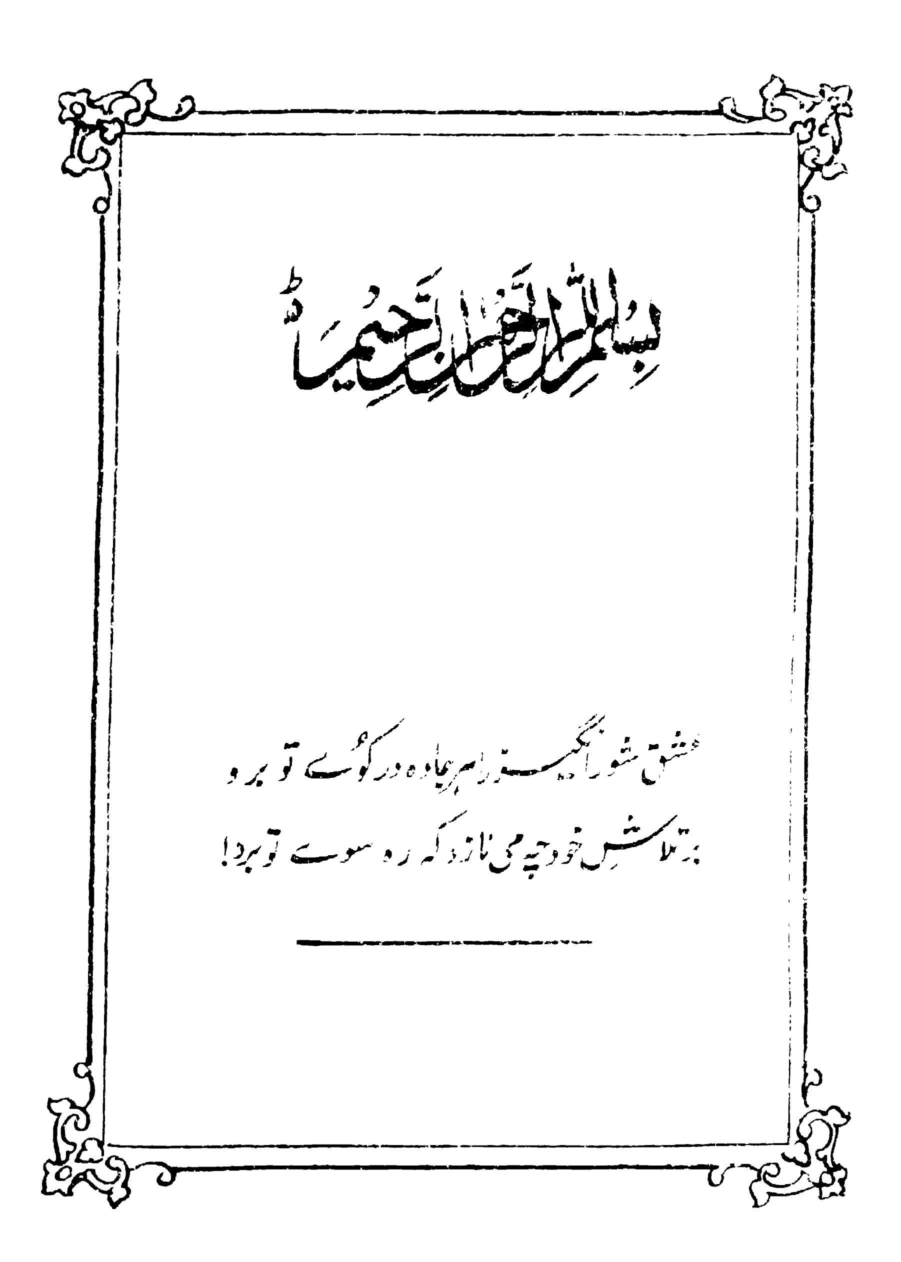
سبو ز ماست ولے بادہ در سبو ز کجاست ؟

گرفتم این که جهان خاک و ما کفِ خاکیم

به ذره ذرهٔ ما دردِ جستجو ز کجاست ؟

نگاہِ ما به گریبانِ کہکشان افتد

جنونِ ما ز کجا شورِ ہاے و ہُو ز کجاست ؟

بسم اللہ الرحمن الرحیم

عشق شور انگیز را ہر جادہ در کوئے تو برد

بہ تلاش خود چہ می نازد کہ رہ سوئے تو برد!

۴

اے کہ زمن فزودۂ گرمیٔ آہ و نالہ را
زندہ کن از صداے من خاکِ ہزار سالہ را!

با دلِ ما چہا کنی! تو کہ بہ بادۂ حیات
مستیٔ شوق می دہی آب و گِل پیالہ را

غنچۂ دل گرفتہ را از نفسم گرہ کشاے
تازہ کن از نسیمِ من داغِ درونِ لالہ را

می گذرد خیالِ من از مہ و مہر و مشتری
تو بہ کمیں چہ خفتۂ صید کن ایں غزالہ را

خواجۂ من! نگاہ دار آبروے گداے خویش
آنکہ ز جوے دیگراں پُر نکند پیالہ را

۳

غزل سرای و نواهای رفته باز آور
باین فسرده دلان حرف دل نواز آور
کنشت و کعبه و بتخانه و کلیسا را
هزار فتنه ازان چشم نیم باز آور
ز بادهٔ که بخاک من آتشی آمیخت
پیاله بجوانان نو نیاز آور!
نئے که دل ز نوایش بسینه می رقصد
مئے که شیشهٔ جاں را دهد گداز آور
به نیستان عجم باد صبحدم تیز است
شرارهٔ که فرو می چکد ز ساز آور

۷

بہ دلے دردمندے بنواے دلپذیرے
خم زندگی کشادم بجہانِ تشنہ گیرے!

تو بروے بے نواے درِ آں جہاں کشادی
کہ ہنوز آرزویش نہ دمیدہ در ضمیرے!

زنگاہِ سرمہ ساے بدل و جگر رسیدی
چہ نگاہِ سرمہ ساے! کہ دو نشانہ زد بہ تیرے!

بنگاہِ نارسایم چہ بہار جلوہ دادی
کہ بباغ و راغ نالم چو تدروِ نو صفیرے

چہ عجب اگر دو سلطاں بہ ولایتے نگنجند
عجب ایں کہ می نگنجد بدو عالمے فقیرے!

۶

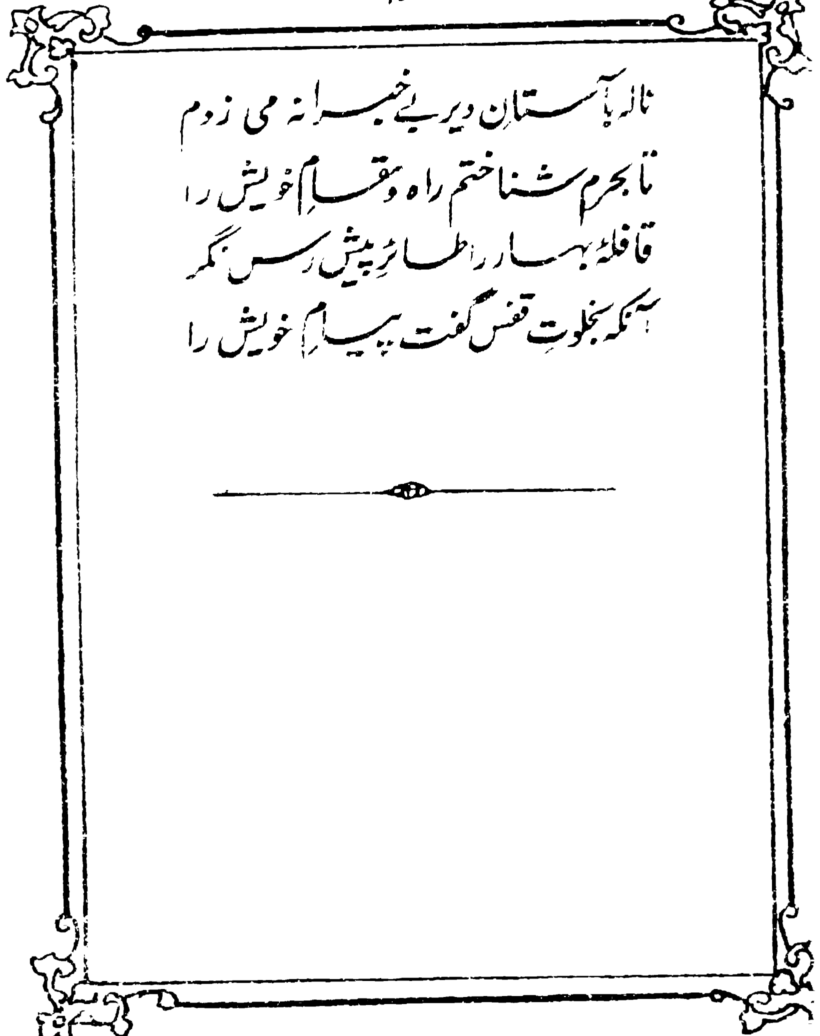
من اگرچہ تیرہ خاکم دلکے است برگ و سازم
بنظارۂ جمالے چو ستارہ دیدہ بازم

بہ ہواے زخمۂ تو ہمہ نالۂ خموشم
تو باین گمان کہ شاید ز نوا فتادہ سازم

بضمیرم آن چنان کن کہ ز شعلۂ نواے
دل خاکیان فروزم دل نوریان گدازم

تب و تاب فطرتِ ما ز نیازمندیٔ ما
تو خداے بے نیازی نرسی بسوز و سازم!

بکسے عیان نکردم ز کسے نہان نکردم
غزل آنچنان سرودم کہ برون فتاد رازم!

نالہ بآستانِ دیر بے خبرانہ می زدم
تا بحرم شناختم راہ و مقامِ خویش را
قافلۂ بہار را طائرِ پیش رس نگر
آنکہ بخلوتِ قفس گفت پیامِ خویش را

۸

بر سرِ کفر و دیں فشاں رحمتِ عامِ خویش را
بند نقاب برکشا ماہِ تمامِ خویش را

زمزمۂ کہن سرائے، گردشِ بادہ تیز کن
باز بہ بزمِ ما نگر، آتشِ جامِ خویش را

دامِ ز گیسواں بدوش، زحمتِ گلستاں بری
صید چرا نمی کنی طائرِ بامِ خویش را

ریگِ عراق منتظر، کشتِ حجاز تشنہ کام
خونِ حسینؓ باز دہ کوفہ و شامِ خویش را

دوش براہبر زند، راہ یگانہ طے کند
می ندہد بدستِ کس عشق زمامِ خویش را

اشارتہاے پنہاں خانماں برہم زند لیکن
مرا آں غمزہ می باید کہ بیباک است و خونریز است

نشیمن مرد را از آب و گل لیکن چہ راز است این
خرد را صحبت گل خوشتر آید دل کم آمیز است

مرا بنگر کہ در ہندوستاں دیگر نمی بینی
برہمن زادۂ رمز آشناے روم و تبریز است

۹

نوائے من از آں پر سوز و بیباک و غم انگیز است
بخاشاکم شرار افتاد و بادِ صبحدم تیز است
ندارد عشق سامانے ولیکن تیشۂ دارد
خراشد سینۂ کہسار و پاک از خونِ پرویز است
مرا در دل خلید ایں نکتہ از مردِ دانائے
ز معشوقاں نگہ کاری تر از حرفِ دلآویز است!
بیا ساقی بیا یکدم نشیں کز دردِ مہجوری
تہی پیمانۂ بزمِ ترا پیمانہ لبریز است
بہ بستاں جلوہ دادم آتشِ داغِ جدائی را
نسیمش تیز تر می سازد و شبنم غلط ریز است!

همه پارهٔ دلم راز سرور او نصیبی

غم خود چسان نهادی بدل هزار پاره!

نکشد سفینهٔ کس بیم بلند موجی

خطری که عشق بیند بسلامت کناره!

بشکوه بی‌نیازی ز خدایگان گذشتم

صفت مه تمامی که گذشت بر ستاره!

۱۰

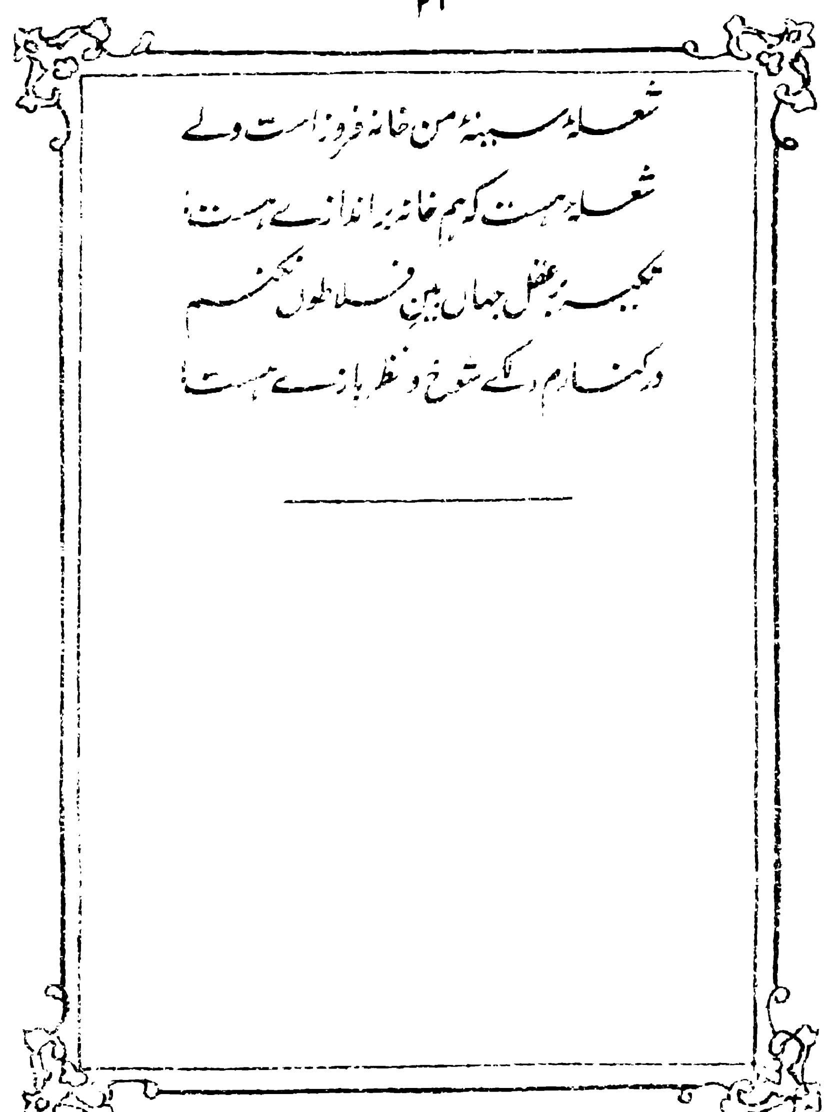
دل و دیدهٔ که دارم همه لذت نظاره
چه گنه اگر تراشم صنمی ز سنگ خاره

تو بجلوه در نقابی که نگاه برنتابی
مه من اگر ننالم تو بگو دگر چه چاره

چه شود اگر خرامی بسرای کاروانی
که متاع ناروایش دلکی است پاره پاره

غزلی زدم که شاید بنوا قرارم آید
تب شعله کم نگردد ز گسستن شراره

دل زندهٔ که دادی به حجاب در نسازد
نگهی بده که بیند شرری بسنگ خاره

شعلۂ سینۂ من خانہ فروز است ولے
شعلۂ ہست کہ ہم خانہ براندازے ہست
تکیہ بر عقل جہاں بین فلاطوں نکنم
در کنارم دلکے شوخ و نظربازے ہست

۱۱

گرچه شاهین خرد بر سر پروازی هست

اندرین بادیه پنهان قدر اندازی هست

آنچه از کار فرو بسته گره بکشاید

هست و در حوصلهٔ زمزمه پردازی هست

تاب گفتار اگر هست شناسائی نیست

وای آن بنده که در سینهٔ او رازی هست

گرچه همه گونه بصد سوز مرا سوخته اند

ای خوشا لذت آن سوز که همسازی هست

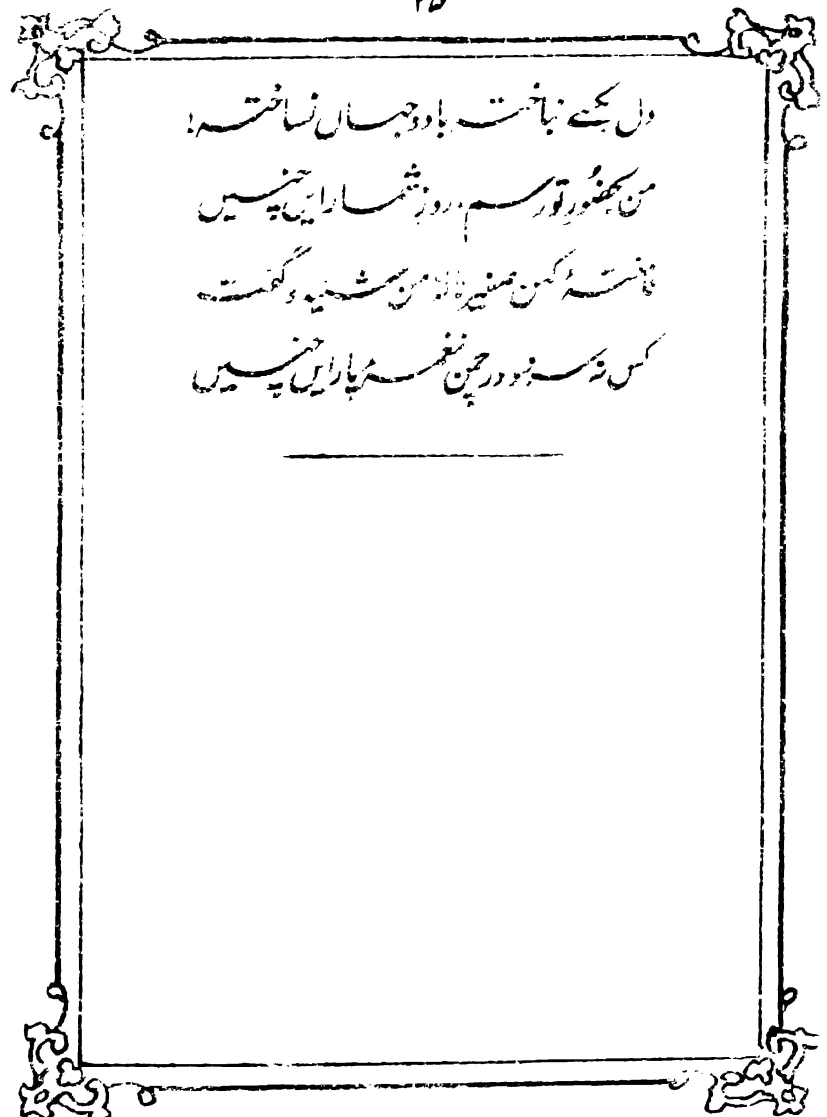
مرد خاکیم و سماوات زمین قدره شدیم

ما و دل بنده ما با کار خدا سازی هست

سازِ تقدیرم و صد نغمهٔ پنهان دارم
هر کجا زخمهٔ اندیشه رسد تارِ من است
ای من از فیضِ تو پاینده، نشانِ تو کجاست؟
این دو گیتی اثرِ ماست، جهانِ تو کجاست؟

۱۲

این جهان چیست؟ صنم خانهٔ پندار من است!
جلوهٔ او گرو دیدهٔ بیدار من است!
همه آفاق که گیرم به نگاهی او را
حلقه‌ای هست که از گردش پرکار من است
هستی و نیستی از دیدن و نادیدن من
چه زمان و چه مکان شوخی افکار من است!
از فسون کاری دل سیر و سکون غیب و حضور
این که غماز و گشایندهٔ اسرار من است
آن جهانی که درو کاشته را می‌دروند
نور و نارش همه از سبحه و زنار من است

دل بکسے نباختہ با دو جہاں نساختہ!

من بحضور تو رسم روز شمار این چنین

ناشستہ کسی سفینہ ہا ز من شنیدہ و گفت

کس نسرود در چمن نغمہ بار این چنین

۱۳

فصلِ بہار این چنین بانگِ ہزار این چنین

چہرہ کشا، غزل سرا، بادہ بیار این چنین

اشک چکیدہ ام ببین ہم بہ نگاہِ خود نگر

ریز بہ نیستانِ من برق و شرار این چنین

بادِ بہار را بگو پے بخیالِ من برد

وادی و دشت را دہد نقش و نگار این چنین

زادہ باغ و راغ را از نفسم طراوتے

در چمنِ تو زیستم با گل و خار این چنین

عالمِ آب و خاک را بر محکِ دلم بسائے

روشن و تارِ خویش را گیر عیار این چنین

۱۵

خیز و بخاکِ تشنهٔ بادهٔ زندگی فشاں
آتشِ خود بلند کن آتشِ بادہ بنشاں

میکدہ تہی سبو حلقۂ خود فروشاں
مدرسہ بلند بانگ بزمِ فسردہ آتشاں

فکرِ گرہ کشا غلام دین بروایتے تمام
زانکہ درونِ سینہ‌ہا دل ہدفے است بے‌نشاں

ہر دو بمنزلے رواں ہر دو امیرِ کارواں
عقل بحیلہ می‌برد عشق برد کشاں کشاں

عشق ز پا در آورد خیمۂ شش جہات را
دست دراز می‌کند تا بہ طنابِ کہکشاں

۱۴

برون کشید ز پیچاکِ هست و بود مرا
چه عقده‌ها که مقامِ رضا گشود مرا

تپید عشق و درین کشتِ نابسامانے
هزار دانه فرو کرد تا درود مرا

ندانم اینکه نگاهش چه دید در خاکم
نفس نفس بعیارِ زمانه سود مرا

جہانے از خس و خاشاک درمیان انداخت
شرارهٔ دلکے داد و آزمود مرا

پیاله گیر ز دستم که رفت کار از دست
کرشمه بازیِ ساقی ز من ربود مرا!

بامید این که روزی بشکار خواهی آمد

ز کمند شهریاران سر آهوانه دارم

تو اگر کرم نمائی بمعاشران ببخشم

دو سه جام دلفروزی که شبانه دارم

۱۶

تو بایں گماں کہ شاید سر آستانہ دارم
بطوافِ خانہ کارے بخدائے خانہ دارم

مشمر بدیدۂ رسمم گذر ز جلوۂ من
کہ بتاب یک دو آنے تبِ جاودانہ دارم

نگہم ز گرنگاہے بہ رہے کہ طے نمودم
بسراغِ صبحِ فردا روشِ زمانہ دارم

یمِ عشق کشتیِ من، یمِ عشق ساحلِ من
نہ غمِ سفینہ دارم، نہ سرِ کرانہ دارم

شررے فشاں ولیکن شررے کہ وانسوزد
کہ ہنوز نو نیازم تبِ آشیانہ دارم

بخلوتش چو رسیدی نظر بُد مکنا
که آن دمیست که کار از نظاره می گذرد!
من از فراق چه نالم که از هجوم سرشک
ز راهِ دیده دلم پاره پاره می گذرد!

طا

نفس به راه نشیبان ستاره می گذرد
مرا نگیبے که کارم ز چاره می گذرد

به دیگران چه سخن گسترم ز جلوهٔ دوست
بیک نگاه ز شمار شماره می گذرد

رسے بمنزل آں ماه سخت دشوار است
چناں که عشق بدوش ستاره می گذرد

ز پرده بندی گردوں چه جاے نومیدی است
که ناوک نظر ما ز خاره می گذرد

بس است شبنم ما رهگذشتن کنارهٔ اوست
بیک شکستن موج از کناره می گذرد

سیلے کہ تو آوردی در شہر نمی گنجد
ایں خانہ بر اندازے در خلوت ہاموں بہ

اقبال غزل خواں را کافر نتواں گفتن
سودا بدماغش زد از مدرسہ بیروں بہ

۱۸

بہ عقلِ فلک پیما ترکانہ شبیخوں بہ
یک ذرۂ دردِ دل از علمِ فلاطوں بہ

دی مغبچۂ با من اسرارِ محبت گفت
اشکے کہ فرو خوردی از بادۂ گلگوں بہ

آں فقر کہ بے تیغے صد کشورِ دل گیرد
از شوکتِ دارا بہ از فرِّ فریدوں بہ

در دیرِ مغاں آئی مضمونِ بلند آور
در خانقۂ صوفی افسانہ و افسوں بہ

در جوئے روانِ ما بے منتِ طوفانے
یک موج اگر خیزد آں موج ز جیحوں بہ

یا جہانے تازۂ یا امتحانے تازۂ
می کنی تا چند با ما آنچہ کردی پیش ازیں
یا چناں کن یا چنیں!

فقر بخشی؟ با شکوہِ خسروِ پرویز بخش
یا عطا فرما خرد با فطرتِ روح الامیں
یا چناں کن یا چنیں!

یا بکش در سینۂ من آرزوے انقلاب
یا دگرگوں کن نہادِ ایں زمان و ایں زمیں
یا چناں کن یا چنیں!

۱۹

یا مسلماں را مدہ فرماں کہ جاں بر کف بنہ
یا دریں فرسودہ پیکر تازہ جانے آفریں
یا چناں کن یا چنیں!

یا برہمن را بفرما نو خداوندے تراش
یا خود اندر سینۂ زناریاں خلوت گزیں
یا چناں کن یا چنیں!

یا دگر آدم کہ از ابلیس باشد کمترک
یا دگر ابلیس بہرِ امتحانِ عقل و دیں
یا چناں کن یا چنیں!

۲۱

سوز و گداز زندگی لذت جستجوی تو
راه چو مار می‌گزد گر نروم بسوی تو

سینه گشاده جبرئیل از بر عاشقان گذشت
تا شررے بافتند از آتش آرزوی تو

هم بهوای جلوهٔ پاره کنم حجاب را
هم بنگاه نارسا پرده کشم بروی تو

من بتلاش تو روم یا بتلاش خود روم
عقل و دل و نظر همه گمشدگان کوی تو

از چمن تو رسته‌ام قطرهٔ شبنمے بیخش
خاطر غنچه وا شود کم نشود ز جوی تو

۴۰

عقل ہم عشق است و از ذوقِ نگہ بیگانہ نیست
لیکن این بیچارہ را آن جرأتِ رندانہ نیست

گرچہ می دانم خیالِ منزل ایجادِ من است
در سفر از پا نشستن ہمتِ مردانہ نیست

ہر زمان یک تازہ جولانگاہ می خواہم ازو
تا جنون فرمای من گوید دگر ویرانہ نیست

با چنین زور جنون پاس گریبان داشتم
در جنون از خود نرفتن کار ہر دیوانہ نیست!

چه ملائی، چه درویشی، چه سلطانی، چه دربانی
فروغ کار می جوید بسالوسی و زرّاقی
ببازارے که چشم صیرفی شور است و کم نور است
نگینم خوار تر گردد چو افزاید به برّاقی

۲۲

درین محفل کہ کار او گذشت از بادہ و ساقی

ندیمے کو کہ در جامش فرو ریزم مے باقی!

کسے کو زہر شیریں می خورد از جام زرینے

مے تلخ از سفال من کجا گیرد بہ تریاقی

شرار از خاکِ من خیزد، کجا ریزم، کرا سوزم

غلط کردی کہ در جانم فگندی سوزِ مشتاقی!

مکدر کرد مغرب چشمہ ہاے علم و عرفاں را

جہاں را تیرہ تر سازد چہ مشائی چہ اشراقی

دلِ گیتی! انا المسموم، انا المسموم، فریادش

خرد نالاں کہ ما عندی بتریاق و لا راقی!

بزم در کشمکش بیم و امید است هنوز
همه را بی‌خبر از گردش افلاک انداز
می توان ریخت در آغوش خزان لاله و گل
خیز و بر شاخ کهن خون رگ تاک انداز

۳۳

ساقیا بر جگرم شعله نمناک انداز
دگر آشوب قیامت بکف خاک انداز
او بیک دانه گندم بزمینم انداخت
تو بیک جرعه آب آنسوی افلاک انداز
عشق را باده مرد افگن و پرزور بده
لای این باده به پیمانه ادراک انداز
حکمت و فلسفه کرد است گران خیز مرا
خضر من از سرم این بار گران پاک انداز
خرد از گرمی صهبا بگدازی نرسید
چاره کار بآن غمزه چالاک انداز

۳۵

ز ہر نقشے کہ دل از دیدہ گیرد پاک می آیم
گداے معنیِ پاکم تہی ادراک می آیم

گہے رسم و رہِ فرزانگی ذوقِ جنوں بخشد
من از درسِ خردمنداں گریباں چاک می آیم

گہے پیچد جہاں بر من، گہے من بر جہاں پیچم
بگرداں بادہ تا بیروں ازیں پیچاک می آیم

نہ اینجا چشمکِ ساقی نہ آنجا حرفِ مشتاقی
ز بزمِ صوفی و ملا بسے غمناک می آیم

رسد وقتے کہ خاصانِ ترا با من فتد کارے
کہ من صحرائیم پیشِ تنک بے باک می آیم

۳۴

ازان آبے کہ در من لالہ کارو ساتگینے دہ

کفِ خاکِ مرا ساقی بباد فرودینے دہ

زمیناے کہ خوردم در فرنگ اندیشہ تاریک است

سفر ورزیدۂ خود را نگاہِ راہ بینے دہ

چو خس از موج ہر بادے کہ می آید ز جا رفتم

دلِ من از گمانہا در خروش آمد یقینے دہ

بجانم آرزوہا بود و نابود شرر دارد

شبم را کوکبے از آرزوے دل نشینے دہ

بدستم خامۂ دادی کہ نقشِ خسروی بندد

رقم کش ایں چنینم کردہ لوحِ جبینے دہ

نگاهش عقلِ دوراندیش را ذوقِ جنوں داده
ولیکن با جنونِ فتنه ساماں نشتری کرده
بخود کے می رسد ایں راه پیماے تن آسانے
ہزاراں سال منزل در مقامِ آذری کرده!

۳۶

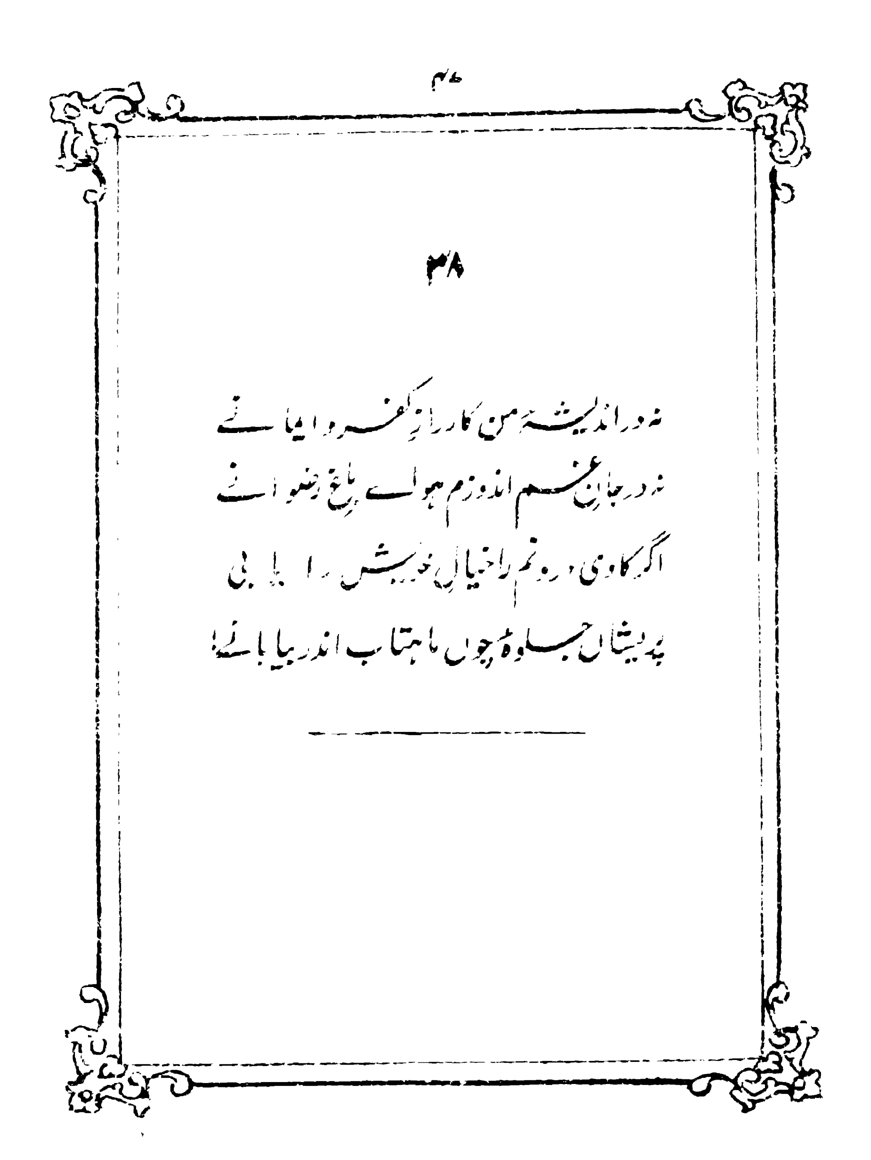
دل بی قید من با نور ایمان کافری کرده
حرم را سجده آورده بتان را چاکری کرده

متاع طاعت خود را ترازوی برافرازد
ببازار قیامت با خدا سوداگری کرده

زمین و آسمان را بر مراد خویش می خواهد
غبار راه و با تقدیر یزدان داوری کرده

گهی با حق در آمیزد گهی با حق درآویزد
زمانی حیدری کرده زمانی خیبری کرده

باین بی رنگی جوهر ازو نیرنگ می ریزد
کلیمی بین که هم پیغمبری هم ساحری کرده

۳۸

نه در اندیشهٔ من کارزار کفر و ایمانے
نه در جان غم اندوزم هوای باغ رضوانے
اگر کاوی درونم را خیال خویش را یابی
پریشان جلوه چون ماهتاب اندر بیابانے

۳۷

ز شاعر نالهٔ مستانه در محشر چه می خواهی
تو خود هنگامه‌ئی هنگامهٔ دیگر چه می خواهی
به بحر نغمه کردی آشنا طبع روانم را
ز چاک سینه‌ام دریا طلب گوهر چه می خواهی
نماز بی حضور از من نمی آید نمی آید
دلی آورده‌ام دیگر ازین کافر چه می خواهی

نقش پرداز توئی ما قلم افشانیم
حاضر آرائی و آئنده نگاری از تست

گله ها داشتم از دل بزبانم نرسید
مهر بے مهری و عیاری و یاری از تست

۳۹

مرغِ خوش لہجہ و شاہینِ شکاری از تست
زندگی را روشِ نوری و ناری از تست

دلِ بیدار و کفِ خاک و تماشاے جہاں
سیرِ ایں ماہ بشب گونہ عماری از تست

ہمہ افکارِ من از تست چہ در دل چہ بلب
گہر از بحر برآری نہ برآری از تست

من ہماں مشتِ غبارم کہ بجاے نرسد
لالہ از تست و نمِ ابرِ بہاری از تست

۱۴

بر جہانِ دلِ من تاختنش را نگرید
کشتن و سوختن و ساختنش را نگرید

روشن از پرتوِ آں ماہ دلے نیست کہ نیست
با ہزار آئینہ پرداختنش را نگرید

آنکہ یکدست برد ملکِ سلیمانے چند
با فقیراں دو جہاں باختنش را نگرید

آنکہ شبخوں بدل و دیدۂ دانایاں ریخت
پیشِ ناداں سپر انداختنش را نگرید

۴۰

خوشتر ز ہزار پارسائی — گامے بطریقِ آشنائی!

در سینۂ من دمے بیاسائے — از محنت و کلفتِ خدائی!

مارا ز مقامِ ما خبر کن — مائیم کجا و تو کجائی؟

آن چشمکِ محرمانہ باز آر — تاکے بتغافل آزمائی

دی ماہِ تمام گفت با من — در ساز بداغ نارسائی

خوش گفت و لے حرام کردند — در مذہبِ عاشقاں جدائی

پیشِ تو نہادہ ام دلِ خویش
شاید کہ تو این گرہ کشائی!

۴۳

زمستان را سر آمد روزگاران
نواها زنده شد در شاخساران
گلان را رنگ و نم بخشد هواها
که می آید ز طرف جویباران
چراغ لاله اندر دشت و صحرا
شود روشن‌تر از باد بهاران
دلم افسرده‌تر در صحبت گل
گریزد این غزال از مرغزاران
دمے آسوده با درد و غم خویش
دمے نالان چو جوے کوهساران
بپیچم زان که ذوقش کم نگردد
نگویم حال دل با رازداران!

۴۲

مرا براه طلب بار در گل است هنوز
که دل بقافله و رخت منزل است هنوز

کجاست برق نگاهی که خانمان سوزد
مرا معامله با کشت حاصل است هنوز

بیا سفینهٔ این خام را بطوفان ده
ز ترس موج نگاهم بساحل است هنوز

تپیدن و نرسیدن چه عالمی دارد
خوشا کسی که بدنبال محمل است هنوز

کسی که از دو جهان خویش را برون نشناخت
فریب خوردهٔ این نقش باطل است هنوز

نگاه شوق تسلی بجلوهٔ نشود
کجا برم خلشی را که در دل است هنوز

حضور یار حکایت دراز تر گردید
چنانکه این همه ناگفته در دل است هنوز

۴۵

از چشم ساقی مست شرابم — بی می خرابم، بی می خرابم
شوقم فزوں تر از بی حجابی — بینم نہ بینم در پیچ و تابم
چوں رشتۂ شمع آتش بگیرد — از زخمۂ من تار ربابم
از من بروں نیست منزلگہ من — من بی نصیبم راہی نیابم

تا آفتابی خیزد ز خاور
مانند انجم بستند خوابم

۴۴

هوای خانه و منزل ندارم ‏ ‏ سر راهم غریب هر دیارم
سحر می‌گفت خاکستر صبا را ‏ ‏ فسرد از باد این صحرا شرارم
گذر نرمک پریشانم نگردان ‏ ‏ ز سوز کاروانی یادگارم"
ز چشمم اشک چون شبنم فرو ریخت ‏ ‏ که من هم خاکم و در رهگذارم
بگوش من رسید از دل سرودی ‏ ‏ که جوی روزگار از چشمه سارم
ازان تاب و تب پیشینهٔ من ‏ ‏ ابد از ذوق و شوق انتظارم

میندیش از کف خاکی میندیش
بجان تو که من پایان ندارم

ز حکایتِ دلِ من تو بگو که خوب دانی
دلِ من کجا که او را بکنارِ من نیابی
بجلالِ تو که در دل دگر آرزو ندارم
بجز این دعا که بخشی بگیبو تو ان عقابی

۴۶

شبِ من سحر نمودی که به طلعت آفتابی
تو بطلعت آفتابی سزد این که بے حجابی

تو بدردِ من رسیدی بضمیرم آرمیدی
ز نگاه من رمیدی بچنیں گران رکابی

تو عیارِ کم عیاراں تو قرارِ بے قراراں
تو دوائے دل فگاراں مگر این که دیر یابی

غمِ عشق و لذّتِ او اثرِ دو گونه دارد
گہے سوز و دردمندی گہے مستی و خرابی!

۴۸

بہ جہان در آمدستی، نگر چہ کار داری؟

تب و تاب ما شناسی؟ دل بے قرار داری؟

چہ خبر ترا ز اشکے کہ فرو چکد ز چشمے

تو بہ برگ گل ز شبنم دُرِ شاہوار داری!

چہ بگویمت ز جانے کہ نفس نفس شمارد

دم مستعار داری، بہ غم روزگار داری؟

۴۷

درین میخانه ای ساقی ندارم محرمی دیگر
که من شاید نخستین آدمم از عالمی دیگر
مے این پیکر فرسوده را سازی عبث تا کی
فشانی آب از خاک آتش انگیزی ز دمی دیگر
بیار آن دولت بیدار و آن جام جهان بین را
عجم را ده ز هنگامهٔ بزم جمی دیگر

مقامِ بندگی دیگر مقامِ عاشقی دیگر
ز نوری سجده می‌خواهی ز خاکی بیش ازاں خواہی
مسِ خامے کہ دارم از محبت کیمیا سازم
کہ فردا چوں رسم پیشِ تو از من ارمغاں خواہی

۹۴

اگر نظاره از خود رفتگی آرد حجاب اولیٰ
نگیرد با من این سودا بها از بس گران خواهی
سخن بی پرده گو با ما، شد آن روزِ کلیم آمیزی
که می گفتند تا ما را چنین خواهی چنان خواهی
نگاهِ بی ادب زد رخنه ها در چرخ مینائی
دگر عالم بنا کن گر حجابی درمیان خواهی
جهان خود را نگه داری که با این بی نیازی ها
شمار دست بردِ خود ز خونِ دوستان خواهی

۵۱

بده آن دل که مستی های او از بادهٔ خویش است
بگیر این دل که از خود رفته و بیگانه اندیش است
بده آن دل بده آن دل که گیتی را فراگیرد
بگیر این دل بگیر این دل که در بند کم و بیش است

مرا ای صیدگیر از ترکش تقدیر بیرون کش
جگر دوزی چه می آید از آن تیری که در کیش است
نگردد زندگانی خسته از کار جهانگیری
جهانی در گره بستم جهانی دیگری پیش است

۵۰

نورِ تو وانمود سپید و سیاه را
دریا و کوه و دشت و در و مهر و ماه را!
تو در هوای آن که نگه آشنای اوست
من در تلاش آن که نتابد نگاه را!

تو بلوحِ سادهٔ من همه مدعا نوشتی
دگر آنچنان ادب کن که غلط نخوانم او را
بحضورِ تو اگر کس غزلے ز من سراید
چه شود اگر نوازی به همین که دانم او را

۴۰

کفِ خاک برگ و سازم بہ ہوا فشانم او را
بامید ایں کہ روزے بفلک رسانم او را

چہ کنم چہ چارہ گیرم کہ زشاخِ علم و دانش
ندمیدہ ہیچ خارے کہ بدل نشانم او را

دہد آتشِ جدائی شررم بہ ایں نمودے
بہمان نفس بمیرم کہ فرو نشانم او را

مے عشق و مستیِ او نرود بروں ز خونم
کہ دل آں چناں ندادم کہ دگر ستانم او را

۵۴

رمزِ عشقِ تو به اربابِ هوس نتوان گفت

سخن از تاب و تبِ شعله به خس نتوان گفت

تو مرا ذوقِ بیان دادی و گفتی که بگوے

هست در سینهٔ من آنچه بکس نتوان گفت

از نهان خانهٔ دل خوش غزلے می خیزد

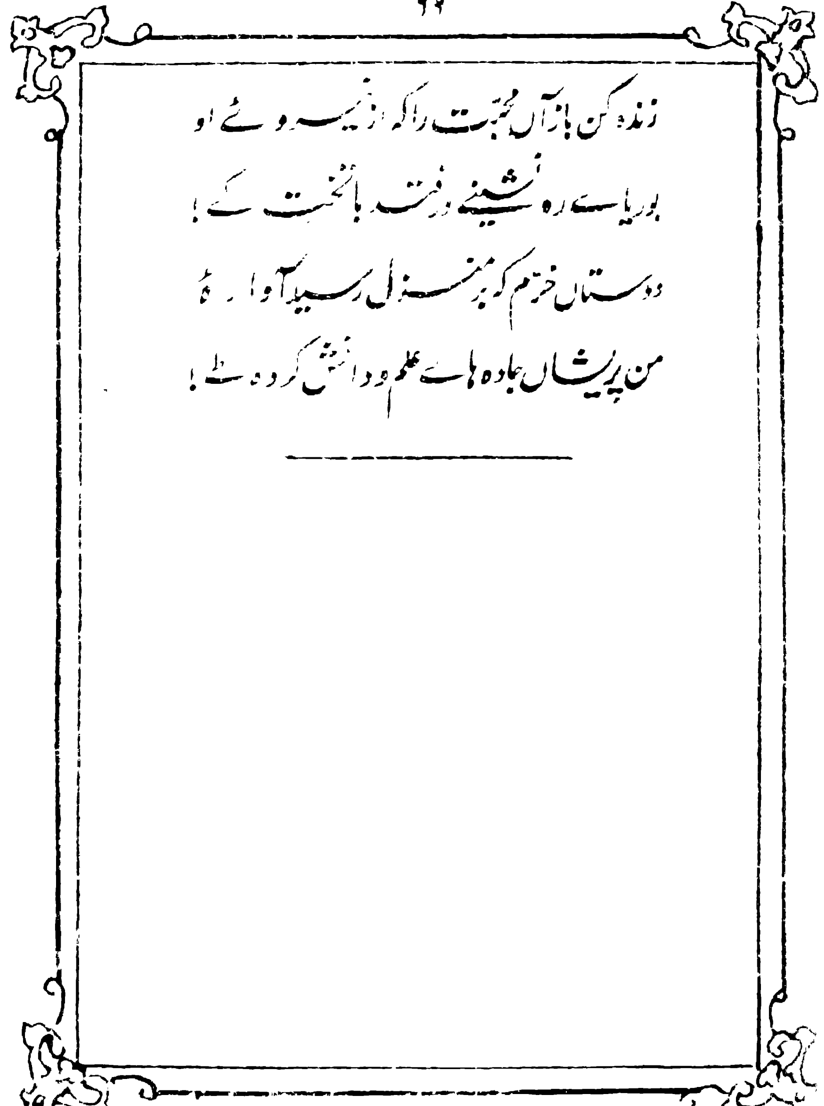
سرِ شاخے همه گویم به قفس نتوان گفت

شوق اگر زندهٔ جاوید نباشد عجب است

که حدیثِ تو دریں یک دو نفس نتوان گفت

۵۴

این دل که مرا دادی لبریز یقین بادا
این جام جهان بینم روشن تر ازین بادا
تلخی که فرو ریزد گردون بسفال من
در کام کهن رندی آنهم شکرین بادا

زندہ کن باز آں محبت را کہ از نیروے او
بوریاے رہ نشینے درفتد با تخت کے!
دوستاں خرم کہ بر منزل رسید آوارہٴ
من پریشاں جادہ ہاے علم و دانش کردہ ے!

۵۵

یاد آیامی کہ خوردم بادہ ہا با چنگ و نے

جامِ مے در دستِ من مینائے مے در دستِ وے

در کنار آئی خزانِ ما زند رنگِ بہار

ورنیائی فرودیں افسردہ تر گردد ز دے!

بے تو جانِ من چو آں سازے کہ تارش در گسست

در حضور از سینۂ من نغمہ خیزد پے بہ پے

آنچہ من در بزمِ شوق آوردہ ام دانی کہ چیست

یک چمن گل یک نیستاں نالہ یک خمخانہ مے!

۵۷

خاور که آسمان بکمند خیال اوست ⠀⠀ از خویشتن گسسته و بے سوز آرزوست
در تیره خاک او تب و تاب حیات نیست ⠀⠀ جولان موج را نگران از کنار جوست

بتخانه و حرم همه افسرده آتشے
پیر مغان شراب هوا خورده در سبوست

فکر فرنگ پیش مجاز آورد سجود ⠀⠀ بینائے کور و مست تماشائے رنگ و بوست
گردنده تر ز چرخ و رباینده تر ز مرگ ⠀⠀ از دست او بدامن ما چاک بے رفوست!
خاکی نهاد و خو ز سپهر کهن گرفت ⠀⠀ عیار و بے مدار و کلان کار و تو بتوست!
مشرق خراب و مغرب ازان بیشتر خراب ⠀⠀ عالم تمام مرده و بے ذوق جستجوست!

ساقی بیار باده و بزم شبانه ساز
ما را خراب یک نگه محرمانه ساز!

۵۶

انجم بگریباں ریخت ایں دیدۂ تر ما را
بیروں ز سپہر انداخت ایں ذوقِ نظر ما را

ہر چند زمیں سائیم برتر ز ثریائیم
دانی کہ نمی زیبد عمرے چو شرر ما را

شام و سحرِ عالم از گردشِ ما خیزد
دانی کہ نمی سازد ایں شام و سحر ما را

ایں شیشۂ گردوں را از بادہ تہی کردیم
کم کاسہ مشو ساقی! مینائے دگر ما را!

شایانِ جنونِ ما پہنائے دو گیتی نیست
ایں راہگذر ما را آں راہگذر ما را!

طبعِ بلند داده‌ئی بند ز پای من کشای

تا به پلاسِ تو دهم خلعتِ شهریار را

تیشه اگر بسنگ زد این چه مقامِ گفتگوست

عشق بدوش می کشد این همه کوهسار را

۵۸

فرصت کشمکش مده این دل بے قرار را
یک دو شکن زیاده کن گیسوے تابدار را

از تو درون سینه ام برق تجلیے که من
با مه و مهر داده ام تلخئ انتظار را

ذوق حضور در جهان رسم صنم گری نهاد
عشق فریب می دهد جان امیدوار را

تا بفراغ خاطرے نغمۂ تازۂ زنم
باز به مرغزار ده طائر مرغزار را

۶۵

بتسلی که دادی نگذاشت کارِ خود را
بتو باز می سپارم دلِ بیقرارِ خود را
چه دلے که محنتِ او ز نفس شماریِ او
که بدستِ خود ندارد رگِ روزگارِ خود را
بضمیرت آرمیدم تو بجوشِ خود نمائی
بکناره برفگندی دُرِ آبدارِ خود را
مه و انجم از تو دارد گلها شنیده باشی
که بخاکِ تیرهٔ ما زدهٔ شرارِ خود را
خلشے بسینهٔ ما ز خدنگِ او غنیمت
که اگر بپاش کشش افتد نبرد ز شکارِ خود را

۵۹

جانم درآویخت با روزگاران　　جوی است نالان در کوهساران

پیدا ستیزد پنهان ستیزد　　ناپایدار است با پایداران

این کهنه صحرا این دشت و دریا　　نی رازداران نی غمگساران

بیگانهٔ شوق بیگانهٔ شوق　　این جویباران این آبشاران

فریاد بی‌سوز فریاد بی‌سوز　　بانگ هزاران در شاخساران

داغی که سوزد در سینهٔ من　　آن داغ کم سوخت در لاله‌زاران

محفل ندارد ساقی ندارد

گیتی که سازد با بیقراران

من اے دریاے بے پایاں بموج تو در افتادم
نہ گوہر آرزو دارم نہ می جویم کرانے را
ازاں معنی کہ چوں شبنم بجان من فرو ریزی
جہانے تازہ پیدا کردہ ام عرض فغانے را

۱۵

بحرفے می توان گفتن تمنائے جہانے را
من از ذوق حضوری طول دادم داستانے را
ز مشتاقاں اگر تاب سخن بردی نمی دانی
محبت می کند گویا نگاہِ بے زبانے را!
کجا نورے کہ غیر از قاصدی چیزے نمی داند
کجا خاکے کہ در آغوش دارد آسمانے را!
اگر یک ذرہ کم گردد ز انگیزِ وجودِ من
باین قیمت نمی گیرم حیاتِ جاودانے را!

نغمه کجا و من کجا ساز سخن بهانه ایست
سوی قطار می‌کشم ناقهٔ بی‌زمام را

وقت برهنه گفتن است من به کنایه گفته‌ام
خود تو بگو کجا برم همنفسان خام را

٦٢

چند بروی خود کشی پردهٔ صبح و شام را
چهره گشا تمام کن جلوهٔ ناتمام را
سوز و گداز حالتی است باده ز من طلب کنی
پیش تو گر بیان کنم مستی این مقام را
من بسرود زندگی آتش او فزوده‌ام
تو نمِ شبنمی بده لالهٔ تشنه کام را
عقل ورق ورق بگشت عشق به نکتهٔ رسید
طائر زیرکی برد دانهٔ زیر دام را

درون سینهٔ ما و جگر ما چه لعبتی ست

کرا نصیب که توئی یار ما و حبیب خود دید

کشاده پرده ز نقش بنی آدم حسن کی

که ما به رنگ تو در نقش به خود دید

۶۳

نفس شمار بہ پیچاکِ روزگارِ خودیم
مثالِ بحر خروشیم و در کنارِ خودیم
اگرچہ سطوتِ دریا امان بکس ندہد
بخلوتِ صدفِ او نگاہدارِ خودیم
ز جوہرے کہ نہان است در طبیعتِ ما
مپرس صیرفیان را کہ ما عیارِ خودیم
نہ از خرابۂ ما کس خراج می خواہد
فقیرِ راہ نشینیم و شہریارِ خودیم

کسے ازیں نگیں شناساں نگذشت بر نگینم
بتو می سپارم او را کہ جہاں نظر ندارد
قدح خرد فروزے کہ فرنگ داد ما را
ہمہ آفتاب لیکن اثر سحر ندارد

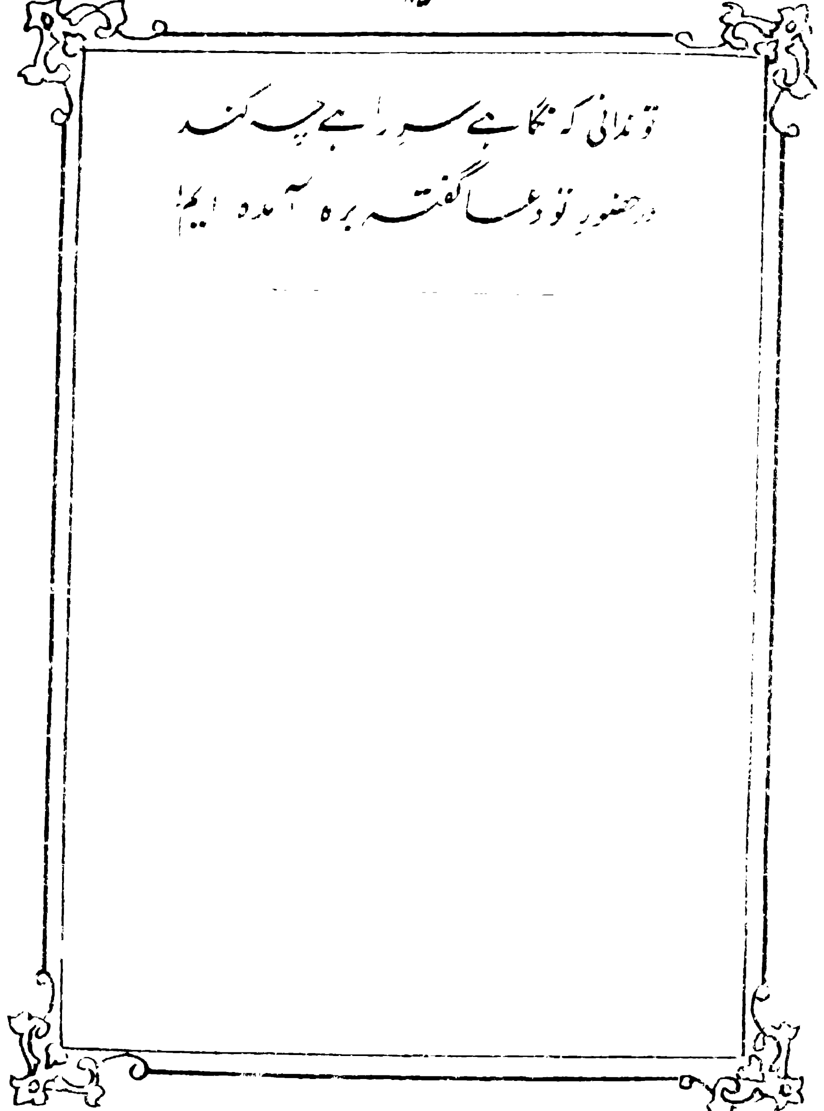
۶۴

به فغان نه لب گشودم که فغان اثر ندارد
غمِ دل نگفته بهتر همه کس جگر ندارد

چه حرم چه دیر هر جا سخنی ز آشنائی
مگر این که کس ز رازِ من و تو خبر ندارد!

چه ندیدنی است یارب که بشهرِ دلبرانِ ما
نفسی نگاه دارد نفسی دگر ندارد!

تو ز راهِ دیدهٔ ما بضمیرِ ما گذشتی
مگر آنچنان گذشتی که نگه خبر ندارد!

تو ندانی که نگاهی سرِ راهی چه کند

درحضورِ تو دعا گفته به ره آمده ایم

۶۵

ما که افتاده تر از پرتو ماه آمده ایم
کس چه داند که چسان این همه راه آمده ایم

با رقیبان سخن از درد دل ما گفتی
شرمسار از اثر ناله و آه آمده ایم

پرده از چهره برافکن که چو خورشید سحر
بهر دیدار تو لبریز نگه آمده ایم

عزم ما را به یقین پخته تر ساز که ما
اندرین معرکه بی خیل و سپه آمده ایم

بہشتی زیور

حصہ دوم

شاخ نہال سدرۂ خار و خس چمن مشو
منکر او اگر شدی منکر خویشتن مشو

٦٦

ای خدای مهر و مه خاکِ پریشانی نگر
ذرۂ در خود فرو پیچد بیابانی نگر

حسنِ بی‌پایان درونِ سینۂ خلوت گرفت
آفتابِ خویش را زیرِ گریبانی نگر

بر دلِ آدم زدی عشقِ بلا انگیز را
آتشِ خود را بآغوشِ نیستانی نگر

شوید از دامانِ هستی داغهای کهنه را
سخت کوشی‌هاے این آلوده دامانی نگر

خاکِ ما خیزد که سازد آسمانی دیگرے
ذرۂ ناچیز و تعمیرِ بیابانی نگر

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

۱

بخیز که آدم را ہنگامِ نمود آمد

این مشتِ غبارے را انجم بہ سجود آمد

آں راز که پوشیدہ در سینۂ ہستی بود

از شوخیٔ آب و گل در گفت و شنود آمد

۲

مه و ستارہ که در راهِ شوق ہم سفر اند

کرشمه سنج و ادا فہم و صاحبِ نظر اند

چه جلوہ ہاست که دیدند در کفِ خاکے

قفا بجانبِ افلاک سوے ما نگرند

دو عالم را تواں دیدن بمینائے کہ من دارم
کجا چشمے کہ بیند آں تماشائے کہ من دارم

دگر دیوانۂ آید کہ در شہر افگند ہوئے
دو صد ہنگامہ برخیزد ز سودائے کہ من دارم

مخور نادان غم از تاریکیٔ شبہا کہ می آید
کہ چوں انجم درخشد داغ سیمائے کہ من دارم

ندیم خویش می سازی مرا لیکن ازاں ترسم
نداری تابِ آں آشوب و غوغائے کہ من دارم

۴

اگر به بحرِ محبّت کرانه می خواهی
هزار شعله دهی یک زبانه می خواهی!

مرا ز لذّتِ پرواز آشنا کردند
تو در فضای چمن آشیانه می خواهی!

یکی بدامنِ مردانِ آشنا آویز
ز یار اگر نگهِ محرمانه می خواهی

جنون نداری و هوی فگنده در شهر
سبو شکستی و بزمِ شبانه می خواهی!

تو هم بعشوه گری کوش و دلبری آموز
اگر ز ما غزلِ عاشقانه می خواهی

۳

درونِ لاله گذر چون صبا توانی کرد
بیک نفس گرهِ غنچه وا توانی کرد

حیات چیست؟ جہاں را اسیرِ جاں کردن
تو خود اسیرِ جہانی، کجا توانی کرد!

مقدر است که مسجودِ مہر و مہ باشی
ولے ہنوز ندانی چہا توانی کرد!

اگر ز میکدۂ من پیاله گیری
ز مشتِ خاک جہانے بپا توانی کرد!

چساں بسینه چراغے فروختی اقبال
بخویش آنچه توانی بما توانی کرد!

تو از شمارِ نفس زنده‌ای نمی‌دانی

که زندگی ز شکستِ طلسمِ ایام است

ز علم و دانشِ مغرب همین قدر گویم

خوش است آه و فغان تا نگاه نامحرم است

من ز ملال طبیبان دگر نیندیشم

که رفته و گرهے در ضمیرِ ایام است

۵

زمانه قاصد طیّار آن دلارام است
چه قاصدی که وجودش تمام پیغام است!

گمان مبر که نصیب تو نیست جلوهٔ دوست
درون سینه هنوز آرزوی تو خام است!

گرفتم این که چو شاهین بلند پروازی
بهوش باش که صیاد ما کهن دام است

باوج مشت غباری کجا رسد جبریل
بلند نامی او از بلندی بام است!

غمین مشو که جهان راز خود برون ندهد
که آنچه گل نتوانست مرغِ نالاں گفت

پیامِ شوق که من بے حجاب می گویم
به لاله قطرهٔ شبنم رسید و پنہاں گفت

اگر سخن همه شوریده گفته ام چه عجب
که هر که گفت ز گیسوے او پریشاں گفت

۷

خرد از ذوقِ نظر گرمِ تماشا بود است
ایں که جوینده و یابندهٔ هر موجود است

جلوهٔ پاک طلب از مه و خورشید گذر
زانکه هر جلوه دریں دیر نگه آلود است

٦

دگر ز سادہ دلیہاے یار نتواں گفت
نشستہ بر سرِ بالینِ من ز درماں گفت!

زباں اگرچہ دلیر است و مدعا شیریں
سخن ز عشق چہ گویم جز ایں کہ نتواں گفت

خوشا کسے کہ فرو رفت در ضمیرش جود
سخن مثالِ گہر بر کشید و آساں گفت

خرابِ لذّتِ آنم کہ چوں شناخت مرا
عتابِ زیر لبی کرد و خانہ ویراں گفت

به چشم کم منگر عاشقان صادق را
که این شکسته بهایان متاع قافله اند
به بندگان خدا آزادگی قسم کردند
چنانکه شیخ و برهمن نشستیان حرم اند
چه پاک بیند ذات احلال می گیرند
حدیث اگرچه غریب است راویان ثقه اند

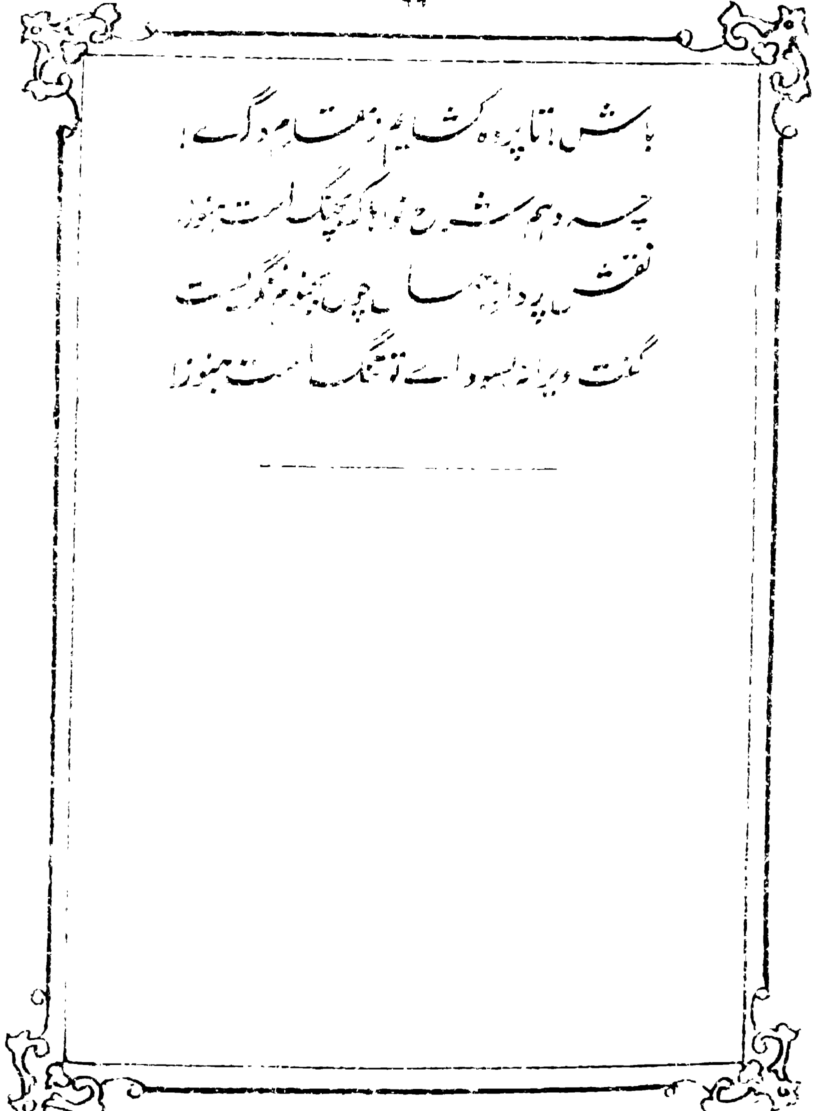
۸

غلامِ زنده دلانم که عاشقِ سره اند
نه خانقاه نشینان که دل بکس ندهند

بآں دلے که برنگ آشنا و بیرنگ است
عیار مسجد و بتخانه و صنم کده اند

نگاه از مه و پرویں بلند تر دارند
که آشیاں بگریبانِ کهکشاں نهند

بروں ز انجمنے در میانِ انجمنے
بخلوت اند و لے آنچناں که باهمه اند

باش تا پرده گشاید ز مقام دگری

چه وهم شرح تو با کج‌نگه است هنوز

نقش پرداز جهان چون بجنونم نگریست

گفت ویرانه بسودای تو تنگ است هنوز

۹

این چمن آلوده رنگ است هنوز

سپر از دست مینداز که جنگ است هنوز

فتنه را که دو صد فتنه در آغوش بود

دختری هست که در مهد فرنگ است هنوز

ای که آسوده نشینی لب ساحل برخیز

که ترا کار بگرداب و نهنگ است هنوز

از سر تیشه گذشتن ز خردمندی نیست

ای بسا لعل که اندر دل سنگ است هنوز

آنچه سر از موج حوادث بدر دست کردند

هیچ نیست که با کوه گران نسبت کنند

عشق با نشئه نشاط است بآب حیات

گاه از آن لذت و شهد دگران نیز کنند

تا تو بیدار شوی ناله کشیدم همه شب

عشق کاریست که بی آه و فغان نیز کنند

۱۰

تکیه بر حجت و اعجاز بیان نیز کنند
کار حق گاه به شمشیر و سنان نیز کنند

گاه باشد که ته خرقه زره می پوشند
عاشقان بندهٔ حال اند و چنان نیز کنند

چون جهان کهنه شود پاک بسوزند او را
وز همان آب و گل ایجاد جهان نیز کنند

همه سرمایهٔ خود را بنگاهے بازند
این چه قومے است که سودا بزیان نیز کنند

۱۲

هر وقت ز خلوت دشت حجاز آید برون

کاروان زین وادی دور و دراز آید برون

من بسیمای غلامان فر سلطان دیده‌ام

شعلهٔ محمود از خاک ایاز آید برون

عمرها در کعبه و بتخانه می‌نالد حیات

تا ز بزم عشق یک دانای راز آید برون

طرح نو می‌افکند اندر ضمیر کائنات

ناله‌ها کز سینهٔ اهل نیاز آید برون

چنگ را گیرید از دستم که کار از دست رفت

نغمه‌ام خون گشت و از رگ‌های ساز آید برون

۱۱

چو موج مست خودی باش و سر بطوفان کش
ترا که گفت که بنشین و پا بدامان کش؟

بقصد صید پلنگ از چمن سرا برخیز
بکوه رخت گشا خیمه در بیابان کش

بمهر و ماه کمند گلوفشار انداز
ستاره را ز فلک گیر و در گریبان کش

گرفتم این که شراب خودی بسی تلخ است
بدرد خویش نگر زهر ما بدرمان کش

اگر آفتابے سوے من خرامد
بشوخی بگردانم او را ز راہے
بآں آب و تابے کہ فطرت بہ بخشد
درخشم چو برقے بابر سیاہے
رہ و رسم فرمانروایاں شناسم
خراں بر سر بام و یوسف بچاہے!

۱۳

بعصیاں کنم آرزوے نگاہے
مسلمانم از گِل نسازم الٰہے
دل بے نیازے کہ در سینہ دارم
گدا را دہد شیوۂ پادشاہے
بگردوں فتد آتشے بر لالۂ من
فروزیم او را بہ برگ گیاہے
چو پرویں فرو ناید اندیشۂ من
بدریوزۂ پرتوِ مہر و ماہے

تو سوز درون او تو گرمی خون او

باور نکنی چاکی در پیکر عالم زن

عقل است چراغ تو در راهگذاری نه

عشق است ایاغ تو با بندهٔ محرم زن

لخت دل پر خونی از دیده فرو ریزم

لعلی ز بدخشانم بردار و بخاتم زن

۱۴

با نشهٔ درویشی در ساز و دمادم زن
چون پخته شوی خود را بر سلطنت جم زن

گفتند جهان ما آیا بتو می سازد؟
گفتم که نمی سازد گفتند که برهم زن

در میکده ها دیدم شایسته حریفی نیست
با رستم دستان زن با مغبچه ها کم زن

ای لالهٔ صحرائی تنها نتوانی سوخت
این داغ جگرتابی بر سینهٔ آدم زن

بخلوت انجمنے آفرین کہ فطرت عشق

یکی شناس و تماشا پسند بسیاری است

تپید یک دم و گردند زیب فتراکش

خوشا نصیب غزالے کہ زخم او کاری است

بباغ و راغ گہرہائے نغمہ می پاشم

گران متاع و چہ ارزان زکسد بازاری است

۱۳

هوس هنوز تماشاگر جهانداری است
دگر چه فتنه پس پرده‌های زنگاری است؟
زمان زمان شکند آنچه می‌تراشد عقل
بیا که عشق مسلمان و عقل زناری است!
امیر قافله سخت کوش و پیهم کوش
که در قبیلهٔ ما حیدری ز کراری است
تو چشم بستی و گفتی که این جهان خواب است
کشاے چشم که این خواب خواب بیداری‌ست

کشاے چہرہ کہ آنکس کہ لن ترانی گفت
هنوز منتظر جلوهٔ کف خاک است
درین چمن کہ سرود است و این نواز کجاست؟
کہ غنچہ سر بگریبان و گل عرقناک است

١٦

فرشته گرچه برون از طلسم افلاک است
نگاهِ او بتماشای این کفِ خاک است
گمان مبر که بیک شیوه عشق می بازند
قبا بدوشِ گل و لاله بی جنون چاک است
حدیثِ شوق ادا می توان بخلوتِ دوست
بناله که ز آلایشِ نفس پاک است
توان گرفت ز چشمِ ستاره مردم را
خرد بدستِ تو شاهینِ تند و چالاک است

چو موج خیزد و چشم حباب وا نه می آویزد
کرانه می طلبی بی خبر کرانه کجاست؟

پیاله در رگ تاک تو خون تازه دوید
دگر مگو که آن باده مغانه کجاست

بیک نورد زدند پیچ روزگاران را
ز دیر و زود و گذشتی و گر زمانه کجاست!

۱۷

عرب که باز دهد محفلِ شبانه کجاست؟
عجم که زنده کند رودِ عاشقانه کجاست؟

بزیرِ خرقهٔ پیران سبوچه‌ها خالی است
فغان که کس نشناسد میِ جوانه کجاست؟

درین چمن کده هر کس نشیمنی سازد
کسی که سازد و واسوزد آشیانه کجاست؟

هزار قافله بیگانه وار دید و گذشت
دلی که دید باندازِ محرمانه کجاست؟

تخت جم و دارا سر راهی نفروشند این گوهر گران است بکاهی نفروشند

با خون دل خویش خریدن دگر آموز

نالیدی ز تقدیر همان است که بود است آن حلقهٔ زنجیر همان است که بود است

نومید مشو ناله کشیدن دگر آموز

واسوخته یک شرر از داغ جگر گیر یک خانه بیفروز و شبستان همه درگیر

چون شعله بخاشاک دویدن دگر آموز

۱۸

مانندِ صبا خیز و وزیدن دگر آموز   دامانِ گل و لالہ کشیدن دگر آموز

اندر دلِ یک غنچہ خزیدن دگر آموز

موئینہ بہ بر کردی و بے ذوق تپیدی   آں گونہ تپیدن کہ بجائے نہ رسیدی

در انجمنِ شوق تپیدن دگر آموز

کافر دلِ آوارہ دگر بارہ بہ او بند   بر خویش گشا دیدہ و از غیر فرو بند

دیدن دگر آموز و ندیدن دگر آموز

دم چیست؟ پیام است شنیدی؟ نشنیدی!   در خاکِ تو یک جلوۂ عام است ندیدی

دیدن دگر آموز و شنیدن دگر آموز

ما چشمِ عقاب و دلِ شہباز نداریم   چوں مرغِ سرا لذتِ پرواز نداریم

اے مرغِ سرا خیز و پریدن دگر آموز

خاور ہمہ مانندِ غبارِ سرِ راہے است — یک نالۂ خاموش و اثر باختہ آہے است

ہر ذرّۂ این خاک گرہ خوردہ نگاہے است — از ہند و سمرقند و عراق و ہمدان خیز

از خوابِ گران خوابِ گران خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز

دریاے تو دریاست کہ آسودہ چو صحراست — دریاے تو دریاست کہ افزون نشد و کاست

بیگانۂ آشوب و نہنگ است چہ دریاست — از سینۂ چاکش صفتِ موج روان خیز

از خوابِ گران خوابِ گران خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز

این نکتہ کشایندۂ اسرارِ نہان است — ملک است تنِ خاکی و دین روحِ روان است

تن زندہ و جان زندہ ز ربطِ تن و جان است — با خرقہ و سجادہ و شمشیر و سنان خیز

از خوابِ گران خوابِ گران خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز

۱۹

اے غنچۂ خوابیدہ چو نرگس نگران خیز
کاشانۂ ما رفت بتاراجِ غمان خیز
از نالۂ مرغِ چمن از بانگِ اذان خیز
از گرمیِ ہنگامۂ آتش نفسان خیز
از خوابِ گران خوابِ گران خوابِ گران خیز
از خوابِ گران خیز

خورشید کہ پیرایہ بسیمائے سحر بست
آویزہ بگوشِ سحر از خونِ جگر بست
از دشت و جبل قافلہ ہا رختِ سفر بست
اے چشمِ جہاں بیں بتماشائے جہان خیز
از خوابِ گران خوابِ گران خوابِ گران خیز
از خوابِ گران خیز!

۲۰

جہان ما ہمہ خاک است و پے سپر گردد
ندانم این کہ نفسہاے رفتہ بر گردد

شبے کہ گورِ غریباں نشیمن است اورا
مہ و ستارہ ندارد چساں سحر گردد

ولے کہ تاب و تبِ ما را یزال می طلبد
کرا خبر کہ شود برق یا شرر گردد

نگاہِ شوق و خیالِ بلند و ذوقِ وجود
مترس از اینکہ ہمہ خاکِ رہگذر گردد

چناں بزی کہ اگر مرگِ ماست مرگِ دوام
خدا از کردۂ خود شرمسار تر گردد!

ناموس ازل را تو امینی تو امینی! دارای جہاں را تو یساری تو یمینی

اے بندۂ خاکی تو زمانی تو زمینی صہبائے یقیں درکش و از دیرِ گماں خیز

از خوابِ گراں خوابِ گراں خوابِ گراں خیز

از خوابِ گراں خیز!

فریاد ز افرنگ و دل آویزیٔ افرنگ فریاد ز شیرینی و پرویزیٔ افرنگ

عالم ہمہ ویرانہ ز چنگیزیٔ افرنگ معمارِ حرم! باز بہ تعمیرِ جہاں خیز

از خوابِ گراں خوابِ گراں خوابِ گراں خیز

از خوابِ گراں خیز!

۲۲

خیالِ من بہ تماشائے آسماں بود است

بدوشِ ماہ و بآغوشِ کہکشاں بود است

گماں مبر کہ ہمیں خاکداں نشیمنِ ماست

کہ ہر ستارہ جہان است یا جہاں بود است!

بچشمِ مورِ فرومایہ آشکار آید

ہزار نکتہ کہ از چشمِ ما نہاں بود است

زمیں بہ پُشتِ خود الوند و بے ستوں دارد

غبارِ ماست کہ بر دوشِ اُو گراں بود است!

ز داغِ لالۂ خونیں پیالہ می بینم

کہ ایں گسستہ نفس صاحبِ فغاں بود است!

۱۴

باز بر رفته و آینده نظر باید کرد
بله برخیز که اندیشه دگر باید کرد

عشق بر ناقهٔ ایّام کشد محملِ خویش
عاشقی راحله از شام و سحر باید کرد

پیرِ ما گفت جهان بر روشے محکم نیست
از خوش و ناخوشِ او قطعِ نظر باید کرد

تو اگر ترکِ جهان کرده سرِ او داری
پس نخستین ز سرِ خویش گذر باید کرد

گفتمش در دلِ من لات و منات است بسے
گفت این بتکده را زیر و زبر باید کرد

جرّهٔ شاهینی بمرغانِ سرا صحبت مگیر

خیز و بال و پر کشا پروازِ تو کوتاه نیست

کرمِ شب تاب است شاعر در شبستانِ وجود

در پر و بالش فروغے گاه هست و گاه نیست

در غزل **اقبال** احوالِ خودی را فاش گفت

زانکه این نو کافر آئینِ دیر آگاه نیست

۳

از نوای من قیامت رفت و کس آگاه نیست
پیش محفل جز بم و زیر و مقام و راه نیست

در نهادم عشق با فکر بلند آمیختند
ناتمام جاودانم کار من چون ماه نیست

لب فرو بند از فغان در ساز با درد فراق
عشق تا آهے کشد از جذب خویش آگاه نیست

شعلهٔ می باش و خاشاکے که پیش آید بسوز!
خاکیاں را در حریم زندگانی راه نیست

غلط خرامیِ ما نیز لذتے دارد
خوشم که منزلِ ما دور و راه خم بخم است
تغافلے که مرا رخصتِ تماشا داد
تغافل است و بہ از التفاتِ دمبدم است
مرا اگرچہ بہ بتخانہ پرورش دادند
چکید از لبِ من آنچه در دلِ حرم است!

۲۴

شراب میکدهٔ من نه یادگار جم است
فشردهٔ جگر من بشیشهٔ مجسم است
چو موج می تپد آدم بجستجوی وجود
هنوز تا بکمر در میانهٔ عدم است
بیا که مثل خلیل این طلسم در شکنیم
که جز تو هر چه درین دیر دیده ام صنم است
اگر بسینهٔ این کائنات در نروی
نگاه را بتماشا گذاشتن ستم است

در شب من آفتاب آں کہن داغے بس است
ایں چراغ زیرِ فانوس از شبستانم برید
منکہ رمزِ شہریاری با غلاماں گفتہ ام
بندۂ تقصیر دارم پیشِ سلطانم برید

۲۵

لالهٔ صحرایم از طرفِ خیابانم برید
در هوای دشت و کهسارو بیابانم برید
رو بهی آموختم از خویش دور افتاده ام
چاره پرداز ان! بآغوشِ نیستانم برید
در میانِ سینه حرفی داشتم گم کرده ام
گرچه پیرم پیشِ ملّای دبستانم برید
سازِ خاموشم نوای دیگری دارم هنوز
آنکه بازم پرده گرداند بپیش آنم برید

از کلیمے سبق آموز کہ دانائے فرنگ
جگرِ بحر شگافید و بہ سینا نرسید
عشق اندازِ تپیدن ز دلِ ما آموخت
شررِ ماست کہ بر جست و بہ پروانہ رسید!

۲۶

سخنِ تازه زدم کس به سخن وا نرسید
جلوه خوں گشت و نگاہے بہ تماشا نرسید
سنگ می باش و دریں کارگہِ شیشہ گذر
وائے سنگے کہ صنم گشت و بہ مینا نرسید!
کہنہ را درشکن و باز بہ تعمیر خرام
ہر کہ در ورطۂ "لا" ماند بہ "الّا" نرسید
اے خوش آں جوئے تنک مایہ کہ از ذوقِ خودی
در دلِ خاک فرو رفت و بدریا نرسید

۲۸

درین چمن دل مرغان زمان زمان دگر است
بشاخ گل دگر است و بآشیان دگر است
بخود نگر گله ہاے جہان چہ می گوئی
اگر نگاهِ تو دیگر شود جہان دگر است
بہر زمانہ اگر چشمِ تو نکو نگرد
طریقِ میکده و شیوۀ مغان دگر است
بہ میرِ قافلہ از من دعا رسان و بگوے
اگرچہ راه ہمان است کاروان دگر است

٢٧

عاشق آن نیست که لب گرم فغانی دارد
عاشق آن است که بر کف دو جهانی دارد!
عاشق آن است که تعمیر کند عالم خویش
در نسازد به جهانی که کرانی دارد
دل بیدار ندادند به دانای فرنگ
این قدر هست که چشم نگرانی دارد
عشق ناپید و خرد می گزدش صورت مار
گرچه در کاسهٔ زر لعل روانی دارد
خرده من گیر که در میکده ها پیدا نیست
پیر مردی که می تند و جوانی دارد!

هنگامہ بست از پئے دیدارِ خاکئے
نظارہ را بہانہ تماشائے رنگ و بوست

پنہاں بذرّہ ذرّہ و ناآشنا ہنوز
پیدا چو ماہتاب و بآغوشِ کاخ و کوست

در خاکدانِ ما گہرِ زندگی گم است
ایں گوہرے کہ گم شدہ مائیم یا کہ اوست؟

۲۹

ما از خدائے گم شدہ ایم او بجستجوست
چوں ما نیازمند و گرفتارِ آرزوست

گاہے بہ برگِ لالہ نویسد پیامِ خویش
گاہے درونِ سینۂ مرغاں بہ ہاؤ ہوست

در نرگس آرمید کہ بیند جمالِ ما
چنداں کرشمہ داں کہ نگاہش بہ گفتگوست!

آہے سحر گہے کہ زند در فراقِ ما
بیرون و اندروں زبرو زیر و چار سوست!

میر و سلطاں نرد باز و کعبتینِ شاں دغل
جانِ محکوماں ز تن بردند و محکوماں بخواب!
انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

واعظ اندر مسجد و فرزندِ او در مدرسہ
آں بہ پیری کودکے ایں پیر در عہدِ شباب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

اے مسلماناں فغاں از فتنہ ہائے علم و فن
اہرمن اندر جہاں ارزان و یزداں دیریاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

۴۰

خواجه از خونِ رگِ مزدور سازد لعلِ ناب
از جفای ده خدایان کشتِ دهقانان خراب

انقلاب !
انقلاب ! ای انقلاب !

شیخ شهر از رشتهٔ تسبیح صد مومن بدام
کافرانِ ساده دل را برهمن زنّار تاب

انقلاب !
انقلاب ! ای انقلاب !

با ضعیفاں گاہ نیروے پلنگاں می دہند

شعلۂ شاید بروں آید ز فانوس حباب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

شوخیِ باطل نگر! اندر کمینِ حق نشست!
شپّر از کوریِ شبخونے زند بر آفتاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

در کلیسا ابنِ مریم را بدار آویختند!
مصطفٰے از کعبہ ہجرت کردہ با ام الکتاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

من درونِ شیشہ ہائے عصرِ حاضر دیدہ ام
آں چناں زہرے کہ از وے مارہا در پیچ و تاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

درگذر از خاک و خود را پیکرِ خاکی مگیر
چاک اگر در سینہ ریزی ماہتاب آید بروں!
گر بروے تو حریم خویش را در بستہ اند
سر بسنگِ آستاں زن لعلِ ناب آید بروں!

۱۳۱

گرچه نمی دانم که روزے بے نقاب آید بروں
تا نه پنداری که جاں از پیچ و تاب آید بروں

ضربتے باید که جانِ خفته برخیزد ز خاک
ناله کے بے زخمه از تارِ رباب آید بروں

تاکِ خویش از گریه ہاے نیم شب سیراب دار
کز درونِ او شعاعِ آفتاب آید بروں

ذرۂ بے مایۂ ترسم که ناپیدا شوی
پخته تر کن خویش را تا آفتاب آید بروں

۳۴

زندگی در صدفِ خویش گہر ساختن است
در دلِ شعلہ فرو رفتن و نگداختن است

عشق ازیں گنبدِ در بستہ بروں تاختن است
شیشۂ ماہ ز طاقِ فلک انداختن است

سلطنت نقدِ دل و دیں ز کف انداختن است
بہ یکے داو جہاں بردن و جاں باختن است

حکمت و فلسفہ را ہمتِ مردے باید
تیغِ اندیشہ بروئے دو جہاں آختن است

مذہبِ زندہ دلاں خوابِ پریشانے نیست
از ہمیں خاک جہانِ دگرے ساختن است!

۳۲

گشاده رو ز خوش و ناخوش زمانه گذر
ز گلشن و قفس و دام و آشیانه گذر
گرفتم این که غریبی و ره شناس نۂ
بکوی دوست باندازِ محرمانه گذر
بہ نفس که بر آری جهان دگرگون کن
درین رباطِ کهن صورتِ زمانه گذر
اگر عنانِ تو جبریل و حور می گیرند
کرشمه بر دلِ شان ریز و دلبرانه گذر

اگر زاں برقِ بے پروا درونِ او تہی گردد
بچشمِ کوہِ سینا می نہ پرزد بال پر کاہے

چساں آدابِ محفل را نگہ دارند و می سوزند
مپرس از ما شہیدانِ نگاہِ برسرِ راہے!

پس از من شعرِ من خوانند و دریابند و می گویند
جہانے را دگرگوں کرد یک مردِ خود آگاہے!

۴۳

برون زین گنبدِ در بستہ پیدا کردہ ام راہے
کہ از اندیشہ برتر می پرد آہِ سحرگاہے

تو اے شاہیں نشیمن در چمن کردی ازاں ترسم
ہوائے او ببالِ تو دہد پروازِ کوتاہے

غبارے گشتہ ئے آسودہ نتواں زیستن اینجا
بہ بادِ صبحدم در پیچ و منشیں بر سرِ راہے

ز جوے کہکشاں بگذر ز نیلِ آسماں بگذر
ز منزل دل بمیرد گرچہ باشد منزلِ ماہے

ازاں پیشِ بتاں رقصیدم و زنار بستم
کہ شیخِ شہر مردِ باخدا گردد ز تکفیرم

زمانے رم کنند از من زمانے با من آمیزند
دریں صحرا نمی دانند صیادم کہ نخچیرم

دلِ بے سوز کم گیرد نصیب از صحبتِ مردے
مسِ تابیدۂ آور گیرد در تو اکسیرم

۳۵

گنهگارِ غیورم مزدِ بی خدمت نمی‌گیرم
ازان وا حسرتم که با تقدیرِ او بستند تقصیرم
ز فیضِ عشق و مستی برده‌ام اندیشه را آنجا
که از ذُبالهٔ چشمم مهرِ عالمتاب می‌گیرم
من از تیجِ نخستین نقشبندِ موج و گردابم
چو بحر آسوده می‌گردد ز طوفان چاره برگیرم
جهان را پیش ازین صد بار آتش زیرِ پا کردم
سکوت و عافیت را پاک می‌سوزد بم و زیرم

گہے باشد کہ کارِ ناخدائی می کند طوفاں :

کہ از طغیانِ موجے کشتیم بر ساحل افتادہ است

نمی دانم کہ داد ایں چشم بینا موجِ دریا را

گہر در سینۂ دریا خزف بر ساحل افتادہ است

نصیبے نیست از سوزِ درونم مرزو بوم را

زدم اکسیر را بر خاکِ صحرا باطل افتادہ است

اگر در دل جہانے تازۂ داری بروں آور

کہ افرنگ از جراحت ہائے پنہاں بسمل افتادہ است!

۳۶

جہاں کور است و از آئینۂ دل غافل افتاده است
ولے چشمے کہ بینا شد نگاہش بر دل افتاده است

شبِ تاریک و راہِ پیچ پیچ و بے یقیں راہی
دلیلِ کارواں را مشکل اندر مشکل افتاده است

رقیبِ خام سودا مست و عاشق مست و قاصد مست!
کہ حرفِ دلبراں دارائے چندیں محمل افتاده است

یقینِ مومنے دارد گمانِ کافرے دارد
چہ تدبیر اے مسلماناں کہ کارم با دل افتاده است

بہر زخے کہ ایں کالا بگیری سود مند افتد
بزورِ بازوے حیدر بدہ ادراکِ رازی را

اگر یک قطرہ خوں داری اگر مشتِ پرے داری
بیا من با تو آموزم طریقِ شاہبازی را

اگر ایں کار را کارِ نفس دانی چہ نادانی!
دمِ شمشیر اندر سینہ باید نے نوازی را!

۲۷

نیابی در جہاں یارے کہ داند دلنوازی را
بخود گم شو نگہ دار آبروے عشق بازی را

من از کار آفریں دانم کہ با ایں ذوقِ پیدائی
ز ما پوشیدہ دارد شیوہ ہاے کارسازی را

کسے ایں معنیٔ نازک نداند جز ایاز اینجا
کہ مہرِ غزنوی افزوں کند دردِ ایازی را

من آں علم و فراست با پرِ کاہے نمی گیرم
کہ از تیغ و سپر بیگانہ سازد مردِ غازی را!

۳۹

چو خورشیدِ سحر پیدا نگاہے می تواں کردن
ہمیں خاکِ سیہ را جلوہ گاہے می تواں کردن
نگاہِ خویش را از نوکِ سوزن تیز تر گرداں
چو جوہر در دلِ آئینہ راہے می تواں کردن
دریں گلشن کہ برمرغِ چمن راہِ فغاں تنگ است
باندازِ کشودِ غنچہ آہے می تواں کردن
نہ ایں عالم حجاب او را نہ آں عالم نقاب او را
اگر تابِ نظر داری نگاہے می تواں کردن
"تو در زیرِ درختاں ہمچو طفلاں آشیاں بینی"
بہ پرواز آکہ صیدِ مہر و ماہے می تواں کردن

۲۸

علمے کہ تو آموزی مشتاقِ نگاہے نیست
واماندۂ راہے ہست آوارۂ راہے نیست

آدم کہ ضمیرِ او نقشِ دو جہاں ریزد
بالذتِ آہے ہست بے لذتِ آہے نیست

ہرچند کہ عشق او را آوارۂ راہے کرد
داغے کہ جگر سوزد در سینۂ ماہے نیست

من چشم نہ بردارم از روئے نگارینش
آں مستِ تغافل را توفیقِ نگاہے نیست!

اقبال قبا پوشد در کارِ جہاں کوشد
دریاب کہ درویشی با دلق و کلاہے نیست!

۱۴

عشق اندر جستجو افتاد و آدم حاصل است
جلوهٔ او آشکار از پردهٔ آب و گل است
آفتاب و ماه و انجم می توان دادن ز دست
در بهاے آں کفِ خاکے کہ داراے دل است

۴۴

کشیدی بادہ ہا در صحبتِ بیگانہ پے در پے!
بنورِ دیگراں افروختی پیمانہ پے در پے!
ز دستِ ساقیٔ خاور دو جامِ ارغواں درکش
کہ از خاکِ تو خیزد نالۂ مستانہ پے در پے
دلے کو از تب و تابِ تمنّا آشنا گردد
زند بر شعلۂ خود را بصورتِ پروانہ پے در پے
ز اشکِ صبحگاہی زندگی را برگ و ساز آور
شود کشتِ تو ویراں تا نریزی دانہ پے در پے
بگرداں جام و از ہنگامۂ افرنگ کمتر گوے
ہزاراں کارواں بگذشت ازیں ویرانہ پے در پے!

بچشمِ مردہ دلاں کائنات زندانے ست
دو جامِ بادہ کشیدند و از جہاں رستند
غلامِ ہمتِ بیدارِ آں سوارانم
ستارہ را بسناں سفتہ در گرہ بستند
فرشتہ را دگر آں فرصتِ سجود کجاست
کہ نوریاں بتماشاے خاکیاں مستند!

۴۲

بیا که خاوریان نقش تازهٔ بستند
دگر مرو بطوافِ بتی که بشکستند

چه جلوه ایست که دلها بلذّتِ نگهی
ز خاکِ راه مثالِ شراره برجستند

کجاست منزلِ تورانیانِ شهر آشوب
که سینه‌های خود از تیزیٔ نفس خستند

تو هم بذوقِ خودی رس که صاحبانِ طریق
بریده از همه عالم بخویش پیوستند

نغمہ پردازی زجوے کوہ سار آموختم

در گلستاں بودہ ام یک نالہ درد آلودنے

پیشِ من آئی؟ دمِ سردے دلِ گرمے بیار

جنبشِ اندر تست اندر نغمۂ داؤدنے

عیبِ من کم جوے واز جامِ عیارِ خویش گیر

لذتِ تلخابِ من بے جانِ غم فرسودنے

۴۳

عشق را نازم که بودش را غمِ نابود نے
کفرِ او زنّار دارِ حاضر و موجود نے

عشق اگر فرماں دہد از جانِ شیریں ہم گذر
عشق محبوب است و مقصود است و جاں مقصود نے

کافری را پخته تر سازد شکستِ سومنات
گرمئ بتخانه بے ہنگامۂ محمود نے

مسجد و میخانه و دیر و کلیسا و کنشت
صد فسوں از بہرِ دل بستند و دل خوشنود نے!

۴۵

فروغِ خاکیاں از نوریاں افزوں شود روزے!
زمیں از کوکبِ تقدیرِ ما گردوں شود روزے!

خیالِ ما کہ او را پرورش دادند طوفانہا
ز گردابِ سپہرِ نیلگوں بیروں شود روزے

یکی در معنیٔ آدم نگر! از من چہ می پرسی
ہنوز اندر طبیعت می خلد موزوں شود روزے

چناں موزوں شود ایں پیش پا افتادہ مضمونے
کہ یزداں را دل از تاثیرِ او پر خوں شود روزے

۴۴

بردلِ بے تاب من ساقی مئے نابے زند
کیمیا ساز است و اکسیرے بسیمابے زند

من نہ دانم نور یا نار است اندر سینہ ام
این قدر دانم بیاضِ او بہ مہتابے زند

بردلِ من فطرتِ خاموش می آرد ہجوم
ساز از ذوقِ نوا خود را بمضرابے زند

غم مخور ناداں کہ گردوں در بیابانِ کم آب
چشمہ ہا دارد کہ شبخونے بسیلابے زند

اے کہ نوشم خوردۂ از تیزیِ نیشم مرنج
نیش ہم باید کہ آدم را رگِ خوابے زند

هزار بار نکوتر متاعِ بے بصری
ز دانشے کہ دل او را نمی کند تصدیق

بہ پیچ و تابِ خرد گرچہ لذّتِ دگر است
یقینِ سادہ دلاں بہ ز نکتہ ہائے دقیق

کلام و فلسفہ از لوحِ دل فرو شُستم
ضمیرِ خویش کشادم بہ نشترِ تحقیق

ز آستانۂ سلطاں کنارہ می گیرم
نہ کافرم کہ پرستم خدائے بے توفیق!

۴۶

ز رسم و راهِ شریعت نکرده ام تحقیق
جز اینکه منکرِ عشق است کافر و زندیق!

مقامِ آدمِ خاکی نهاد دریابند
مسافرانِ حرم را خدا دهد توفیق

من از طریق نه پرسم رفیق می جویم
که گفته اند نخستین رفیق و باز طریق

کند تلافیٔ ذوق آن چنان حکیمِ فرنگ
فروغِ باده فزون تر کند بجامِ عقیق

چوں بہ کمال می رسد فقر دلیلِ خسروی است
مسندِ کیقباد را در تہِ بوریا طلب
پیش نگر کہ زندگی راہ بعالمے برد
از سر آنچہ بود و رفت درگذر انتہا طلب
غربتِ روزگار اگر نالہ چو نے دہد ترا
بادۂ من ز کف بنہ چارہ ز مومیا طلب

۷۴

از همه کس کناره گیر صحبتِ آشنا طلب
هم ز خدا خودی طلب هم ز خودی خدا طلب
از خلشِ کرشمهٔ کار نمی شود تمام
عقل و دل و نگاه را جلوه جدا جدا طلب
عشق بسر کشیدن است شیشهٔ کائنات را
جامِ جهان نما مجو دستِ جهان کشا طلب
راه روان برهنه پا راه تمام خارزار
تا به مقامِ خود رسی راحله از رضا طلب!

۹۴

من ہیچ نمی ترسم از حادثۂ شب ہا
شبہا کہ سحر گردد از گردشِ کوکب ہا

نشناخت مقامِ خویش افتاد بدامِ خویش
عشقے کہ نمودے خواست از شورشِ یارب ہا

آہے کہ ز دل خیزد از بہرِ جگر سوزی است
در سینہ شکن او را آلودہ مکن لب ہا

در میکدہ باقی نیست از ساقیِ فطرت خواہ
آں مے کہ نمی گنجد در شیشۂ مشرب ہا

آسودہ نمی گردد آں دل کہ گسست از دوست
با قراءتِ مسجد ہا با دانشِ مکتب ہا

۴۸

بینی جہاں را خود را نہ بینی — تا چند نادان غافل نشینی؟
نورِ قدیمی شب را برافروز — دستِ کلیمی در آستینی!

بیروں قدم نہ از دورِ آفاق — تو پیش ازینی تو بیش ازینی!
از مرگ ترسی اے زندہ جاوید؟ — مرگ است صیدے تو در کمینی
جانے کہ بخشند دیگر نگیرند — آدم بمیرد از بے یقینی

صورت گری را از من بیاموز
شاید کہ خود را باز آفرینی!

سخن ز نامہ و میزاں دراز تر گفتی
بحیرتم کہ نہ بینی قیامتِ موجود

خوشا کسے کہ حرم را درونِ سینہ شناخت
دمے تپید و گذشت از مقامِ گفت و شنود

ازاں بمکتب و میخانہ اعتبارم نیست
کہ سجدۂ نبرم بر درِ جبیں فرسود!

۵۰

تو کیستی ز کجائی که آسمانِ کبود
هزار چشم براهِ تو از ستاره کشود

چه گویمت که چه بودی چه کردهٔ چه شدی
که خون کند جگرم را ایازیِ محمود

تو آن نهٔ که مصلّیٰ ز کهکشان میکرد
شرابِ صوفی و شاعر ترا ز خویش ربود

فرنگ اگرچه ز افکارِ تو گره بکشاد
بجرعهٔ دگرے نشئهٔ ترا افزود

۵۲

مئے دیرینہ و معشوقِ جواں چیزے نیست
پیشِ صاحب نظراں حورِ جناں چیزے نیست

ہر چہ از محکم و پائندہ شناسی، گذرد
کوہ و صحرا و بر و بحر و کراں چیزے نیست

دانشِ مغربیاں، فلسفۂ مشرقیاں
ہمہ بتخانہ و در طوفِ بتاں چیزے نیست

از خود اندیش و ازیں بادیہ ترساں مگذر
کہ تو ہستی و وجودِ دو جہاں چیزے نیست

در طریقے کہ بنوکِ مژہ کاویدم من
منزل و قافلہ و ریگِ رواں چیزے نیست!

۵۱

دیارِ شوق که درد آشناست خاک آنجا
بذرّه ذرّه تواں دید جانِ پاک آنجا

مے معانہ ز مغ زادگاں نمی گیرند
نگاہ می شکند شیشہ ہاے تاک آنجا!

بہ ضبطِ جوششِ جنوں کوش در مقامِ نیاز
بہوش باش و مرو با قباے چاک آنجا!

زمانه از رُخ فرو واکشود بندِ نقاب

معاشران همه سرمست بادهٔ دوشند

بلب رسید مرا آن سخن که نتوان گفت

بحیرتم که فقیهانِ شهر خاموشند

۵۳

قلندران که به تسخیر آب و گل کوشند
ز شاه باج ستانند و خرقه می پوشند
بجلوت اند و کمندی به مهر و مه پیچند
بخلوت اند و زمان و مکان در آغوشند
بروز بزم سراپا چو پرنیان و حریر
بروز رزم خود آگاه و تن فراموشند
نظام تازه بچرخ دو رنگ می بخشند
ستاره های کهن را جنازه بر دوشند

۵۵

مثلِ شرر ذرّه را تن به تپیدن دهم
تن به تپیدن دهم بالِ پریدن دهم!
سوزِ نوایم نگر! ریزهٔ الماس را
قطرهٔ شبنم کنم خوے چکیدن دهم!
چوں ز مقامِ نمود نغمهٔ شیریں زنم
نیم شباں صبح را میلِ دمیدن دهم!
یوسفِ گم گشته را باز کشودم نقاب
تا به تنک مایگاں ذوقِ خریدن دهم
عشقِ شکیب آزما خاکِ ز خود رفته را
چشمِ ترے داد و من لذتِ دیدن دهم!

۵۴

دو دستہ تیغم و گردون برہنہ ساخت مرا
فسان کشید و بروے زمانہ آخت مرا

من آن جہانِ خیالم کہ فطرتِ ازلی
جہانِ بلبل و گل را شکست و ساخت مرا

مئے جوان کہ بہ پیمانۂ تو می ریزم
ز راوقے است کہ جام و سبو گداخت مرا

نفس بہ سینہ گداز م کہ طائرِ حرمم
توان ز گرمیٔ آوازِ من شناخت مرا

شکستِ کشتیٔ ادراکِ مرشدانِ کہن
خوشا کسے کہ بدریا سفینہ ساخت مرا

از آن بر خویش می بالم که چشم مشتری کور است
متاع عشق نافرسوده ماند از کم روائی ها

بیا بر لاله پا کوبیم و بی باکانه می نوشیم
که عاشق را بحل کردند خون پارسائی ها

بجرم این که آن از مسلمانان گریزم اندر مسلمانی
مسلمانان روا دارند کافر ماجرائی ها!

۵۶

خودی را مردم آمیزی دلیلِ نارسائی ہا
تو اے دردِ آشنا بیگانہ شو از آشنائی ہا!
بدرگاہِ سلاطین تا کجا این چہرہ سائی ہا
بیاموز از خدای خویش نازِ کبریائی ہا!
محبت از جوانمردی بجائے می رسد روزے
کہ افتد از نگاہش کار و بارِ دلربائی ہا!
چنان پیشِ حریمِ او کشیدم نغمۂ دردے
کہ دادم محرمان را لذتِ سوزِ جدائی ہا!

من گرِ نگینم کنند نذرِ تهی دستانِ شرق
پارهٔ لعلے که دارم از بدخشانِ شما

می رسد مردے که زنجیرِ غلاماں بشکند
دیده ام از روزنِ دیوارِ زندانِ شما

حلقه گردِ من زنید اے پیکرانِ آب و گل
آتشے در سینه دارم از نیاگانِ شما!

۵۷

چون چراغِ لاله سوزم در خیابانِ شما
ای جوانانِ عجم جانِ من و جانِ شما!
غوطه ها زد در ضمیرِ زندگی اندیشه ام
تا بدست آورده ام افکارِ پنهانِ شما
مهر و مه دیدم نگاهم برتر از پروین گذشت
ریختم طرحِ حرم در کافرستانِ شما!
تا سنانش تیزتر گردد فرو پیچیدمش
شعلهٔ آشفته بود اندر بیابانِ شما

چراغِ خویش بر افروختیم کہ دستِ کلیم
دریں زمانہ نہاں زیرِ آستیں کردند
در آں سجدہ و یاری ز خسرواں مطلب
کہ روزِ فقر نیاگانِ ما چنیں کردند

۵۸

دمِ مرا صفتِ بادِ فرو دیں کردند
گیاہ را ز سرشکم چو یاسمیں کردند

نمودِ لالۂ صحرا نشیں ز خونابم
چنانکہ بادۂ لعلے بساتگیں کردند

بلند بال چنانم کہ بر سپہرِ بریں
ھزار بار مرا نوریاں کمیں کردند

فروغِ آدمِ خاکی ز تازہ کاری ہاست
مہ و ستارہ کنند آنچہ پیش ازیں کردند

۶۰

درین صحرا گذار افتاد شاید کاروانے را
پس از مدت شنیدم نغمه ہائے ساربانے را
اگر یک یوسف از زندانِ فرعونے بروں آید
بغارت می تواں دادن متاعِ کاروانے را!

۵۹

گذر از آنکه ندیدست و جز خبر ندهد
سخن دراز کند لذت نظر ندهد

شنیده ام سخن شاعر و فقیه و حکیم
اگرچه نخل بلند است برگ و بر ندهد

تجلیی که برو پیر دیر می نازد
هزار شب دهد و تاب یک سحر ندهد

هم از خدا گله دارم که بر زبان نرسد
متاع دل برد و یوسفی به بر ندهد

نه در حرم نه به بتخانه یابم آن ساقی
که شعله شعله ببخشد شرر شرر ندهد

خودی را پردہ می گوئی ، بگو با من با تو این گویم
مزن این پردہ را جائیکہ دامان نگہ تنگ است
کہن شاخے کہ زیر سایۂ او پرورآوردی
چو برگش ریخت از وے آشیاں برداشتن ننگ است
غزل آں گو کہ فطرت سازِ خود را پردہ گرداند
چہ آید زاں غزل خوانے کہ با فطرت ہم آہنگ است

۱۶

ترا نادان امیدِ غمگساری ہا ز افرنگ است؟
دلِ شاہین نسوزد بہرِ آن مرغے کہ در چنگ است

پشیمان شو اگر لعلے ز میراثِ پدر خواہی
کجا عیشِ برون آوردنِ لعلے کہ در سنگ است

سخن از بود و نابودِ جہان با من چہ می گوئی
من این دانم کہ من ہستم ندانم این چہ نیرنگ است

درین میخانہ ہر مینا ز بیمِ محتسب لرزد
مگر یک شیشۂ عاشق کہ از وے لرزہ بر سنگ است

آن نگینے کہ تو با اہرمناں باختۂ

ہم بجبریلِ امینے نتواں کرد گرو

از تنک جامئ ما میکدہ رسوا گردید

شیشۂ گیر و حکیمانہ بیاشام و برو

۶۲

بگذر از خاور و افسونیٔ افرنگ مشو
که نیرزد بجوی این همه دیرینه و نو
چون پرِ کاه که در رهگذرِ باد افتاد
رفت اسکندر و دارا و قباد و خسرو
زندگی انجمن آرا و نگهدارِ خود است
ای که در قافلهٔ بی همه شو با همه رو
تو فروزنده تر از مهرِ منیر آمده‌ای
آنچنان زی که بهر ذره رسانی پرتو

٦٣

از داغِ فراقِ او در دل چمنے دارم
اے لالۂ صحرائی با تو سخنے دارم
این آہِ جگر سوزے در خلوتِ صحرا بہ
لیکن چہ کنم کارے با انجمنے دارم!

۲۷

جهان رنگ و بو پیدا تو میگوئی که راز است این
یکی خود را بتارش زن که تو مضراب ساز است این

نگه جلوه بدمست از صفای جلوه می لغزد
تو میگوئی حجاب است این نقاب است این مجاز است این

بیا درکش طناب پرده [illegible] را
که مثل شعلهٔ عریان نگه پاک باز است این

دل این خاکدان من ز فردوس برین خوشتر
مقام ذوق و شوق است این حریم سوز و ساز است این

زمانی گم کنم خود را زمانی گم کنم او را
زمانی هر دو را یابم چه راز است این چه راز است این

۶۶

این ہم جہانے آں ہم جہانے
این بیکرانے آں بیکرانے!

ہر دو خیالے ہر دو گمانے
از شعلۂ من موجِ دخانے!

این یک دو آنے آں یک دو آنے
من جاودانے من جاودانے!

این کم عیارے آں کم عیارے
من پاک جانے نقدِ روانے!

اینجا مقامے آنجا مقامے
اینجا زمانے آنجا زمانے

اینجا چہ کارم آنجا چہ کارم
آہے فغانے آہے فغانے

این رہزنِ من آں رہزنِ من
اینجا زیانے آنجا زیانے

ہر دو فروزم ہر دو بسوزم
این آشیانے آں آشیانے!

۶۵

به نگاهِ آشنائے چو درونِ لاله دیدم
همه ذوق و شوق دیدم همه آه و ناله دیدم
به بلند و پستِ عالم تپشِ حیات پیدا
چه دمن چه تل چه صحرا رمِ این غزاله دیدم!
نه به ماست زندگانی! نه ز ماست زندگانی!
همه جاست زندگانی! ز کجاست زندگانی!

٦٥

صورت گرے کہ پیکر روز و شب آفرید
از نقش این و آن بہ تماشاے خود رسید
صوفی! برون ز سنگدۂ تاریک پا بنہ
فطرت متاع خویش بسوداگری کشید
صبح و ستارہ و شفق و ماہ و آفتاب
بے پردہ جلوہ با نگاہے توان خرید

۹۲

بهار آمد نگه می‌غلطد اندر آتش لاله
هزاران ناله خیزد از دلِ پرکاله پرکاله!
نشان یک جرعه بر خاک چمن از بادهٔ لعلے
که از بیم خزان بیگانه روید نرگس و لاله
جهان رنگ و بو دانی ولے دل چیست می دانی؟
مهے کز حلقهٔ آفاق سازد گردِ خود هاله!

۷۰

لالۂ ایں گلستاں داغِ تمنّائے نداشت
نرگسِ طنّازِ او چشمِ تماشائے نداشت

خاک را موجِ نفس بود و ولے پیدا نبود
زندگانی کاروانے بود و کالائے نداشت

روزگار از ہائے و ہوئے میکشاں بیگانہ
بادہ در میناش بود و بادہ پیمائے نداشت

برقِ سینا شکوہ سنج از بے زبانی ہائے شوق
ہیچکس در وادیٔ ایمن تقاضائے نداشت!

عشق از فریادِ ما ہنگامہ ہا تعمیر کرد
ورنہ ایں بزمِ خموشاں ہیچ غوغائے نداشت!

۶۹

باز ایں عالمِ دیرینہ جواں می بایست
برگِ کاہش صفتِ کوہِ گراں می بایست

کفِ خاکے کہ نگاہِ ہمہ بیں پیدا کرد
در ضمیرش جگرِ آلودہ فغاں می بایست

ایں مہ و مہرِ کہن راہ بجائے نہ برند
انجمِ تازہ بہ تعمیرِ جہاں می بایست

ہر نگارے کہ مرا پیشِ نظر می آید
خوش نگارے است ولے خوشتر ازاں می بایست

گفت یزداں کہ چنیں است و دگر ہیچ مگو
گفت آدم کہ چنیں است و چناں می بایست!

از من حکایتِ سفرِ زندگی بپرس
در ساختم بدرد و گذشتم غزلسرائے
آمیختم نفس بہ نسیمِ سحرگہی!
گشتم دریں چمن بہ گلاں نانہادہ پائے
از کاخ و کو جدا و پریشاں بکاخ و کوئے
کردم بچشمِ ماہ تماشائے ایں سرائے!

۱۷

هنگامه را که بست درین دیر دیرپاے
زناریانِ او همه نالنده هم چو نائے
در بنگهِ فقیر و بکاشانهٔ امیر
غمها که پشت را بجوانی کند دو تاے
درماں کجا که درد بدرماں فزوں شود
دانش تمام حیله و نیرنگ و سیمیاے
بے زورِ سیل کشتیٔ آدم نمی رود
هر دل هزار عربده دارد به ناخداے

۷۳

من بندهٔ آزادم عشق است امامِ من
عشق است امامِ من عقل است غلامِ من

هنگامهٔ این محفل از گردشِ جامِ من
این کوکبِ شامِ من این ماهِ تمامِ من

جاں در عدم آسوده بے ذوقِ تمنا بود
مستانه نواها زد در حلقهٔ دامِ من

اے عالمِ رنگ و بو این صحبتِ ما تا چند
مرگ است دوامِ تو عشق است دوامِ من!

پیدا بضمیرم او پنهاں بضمیرم او
این است مقامِ او دریاب مقامِ من!

۶۷

اے لالہ اے چراغ کہستان و باغ و راغ
در من نگر کہ می دہم از زندگی سراغ
ما رنگ شوخ و بوے پریشیدہ نیستیم
ماییم آنچہ می رود اندر دل و دماغ
مستی ز بادہ می رسد و از ایاغ نیست
ہر چند بادہ را نتواں خورد بے ایاغ
داغے بسینہ سوز کہ اندر شب وجود
خود را شناختن نتواں جز باین چراغ
اے موج شعلہ سینہ بباد صبا کشاے
شبنم مجو کہ می دہد از سوختن فراغ!

۷۵

خود را کنم سجودے دیر و حرم نمانده
ایں در عرب نمانده آں در عجم نمانده
در برگِ لاله و گل آں رنگ و نم نمانده
در ناله هاے مرغاں آں زیر و بم نمانده
در کارگاهِ گیتی نقشِ نوی نه بینم
شاید که نقشِ دیگر اندر عدم نمانده
سیاره هاے گردوں بے ذوقِ انقلابے
شاید که روز و شب را توفیقِ رم نمانده

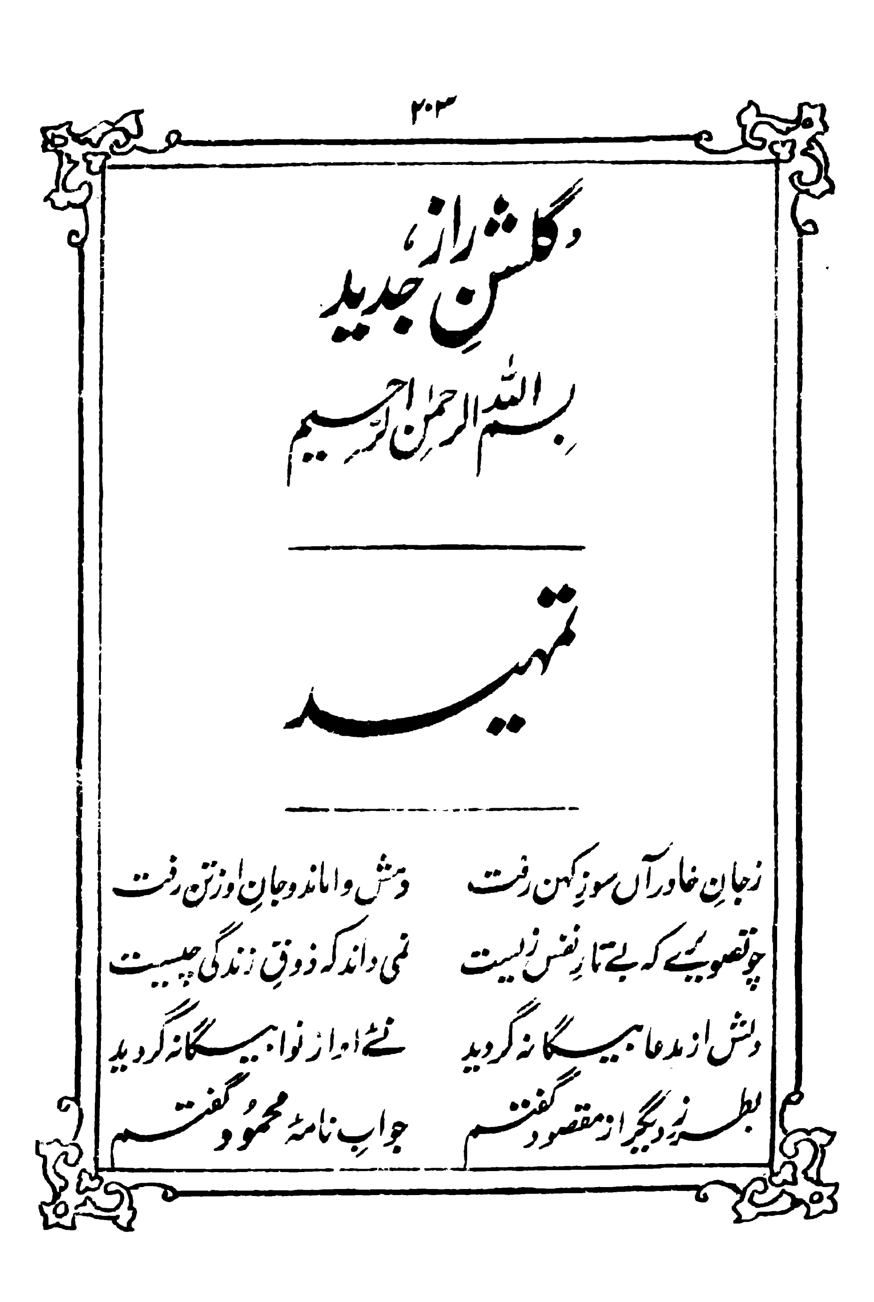
۴۷

کم سخن غنچہ کہ در پردۂ دِل رازے داشت
در ہجومِ گُل و ریحاں غمِ دمسازے داشت
محرمے خواست ز مرغِ چمن و بادِ بہار
تکیہ بر صحبتِ آں کرد کہ پروازے داشت!

گلشنِ رازِ جدید

بے منزل آرمیدند پا از طلب کشیدند
شاید کہ خاکیاں را در سینہ دم نماندہ

یا در بیاضِ امکاں یک برگِ سادہ نیست
یا خامۂ قضا را تابِ رقم نماندہ!

گلشنِ رازِ جدید

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

تمہید

ز جانِ خاور آن سوزِ کہن رفت — دمش وا ماند و جانِ او ز تن رفت
چو تصویرے کہ بے تارِ نفس زیست — نمی داند کہ ذوقِ زندگی چیست
دلش از مدعا بیگانہ گردید — نئے او از نوا بیگانہ گردید
بطرزِ دیگر از مقصود گفتم — جوابِ نامۂ محمود گفتم

بہ سوادِ دیدۂ تو نظر آفریدہ ام من
بہ ضمیرِ تو جہانے دگر آفریدہ ام من
ہمہ خاوراں بخوابے کہ نہاں ز چشمِ انجم
بہ سرودِ زندگانی سحر آفریدہ ام من!

دلِ سنگ از زجاجِ من بلرزد
یمِ افکارِ من ساحل نہ ورزد
نہاں تقدیرہا در پردۂ من
قیامت ہا بغل پروردۂ من
دمے در خویشتن خلوت گزیدم
جہانے لازوالے آفریدم

"مرا زیں شاعری خود عار ناید
کہ در صد قرن یک عطّار ناید"

بجانم رزمِ مرگ و زندگانی است
نگاہم بر حیاتِ جاودانی است
زجاں خاکِ ترا بیگانہ دیدم
باندامِ تو جانِ خود دمیدم
ازاں نالے کہ دارم داغ داغم
شبِ خود را بیفروز از چراغم
بخاکِ من دلے چوں دانہ کشتند
بلوحِ من خطِ دیگر نوشتند
مراد وقِ خودی چوں انگبین است
چہ گویم وارداتِ من ہمیں است
نخستیں کیفِ او را آزمودم
دگر بر خاوراں قسمت نمودم

ز عہدِ شیخ تا ایں روزگارے ‌‌‌‌ نزد مردے بجانِ ما شرارے

کفن در بر بجائے آرمیدیم ‌‌‌‌ دلے یک فتنۂ محشر ندیدیم

گذشت از پیشِ آں دانائے تبریز ‌‌‌‌ قیامت ہا کہ رست از کشتِ چنگیز

نگاہم انقلابے دیگرے دید ‌‌‌‌ طلوعِ آفتابے دیگرے دید

کشودم از رخِ معنی نقابے ‌‌‌‌ بدستِ ذرہ دادم آفتابے

نہ پنداری کہ من بے بادہ مستم ‌‌‌‌ مثالِ شاعراں افسانہ بستم

نہ بینی خیر ازاں مردِ فرودست ‌‌‌‌ کہ بر من تہمتِ شعر و سخن بست

بکوے دلبراں کارے ندارم ‌‌‌‌ دلِ زارے غمِ یارے ندارم

نہ خاکِ من غبارِ رہ گذارے ‌‌‌‌ نہ در خاکم دلِ بے اختیارے

بجبریلِ امیں ہم داستانم ‌‌‌‌ رقیب و قاصد و درباں ندانم

مرا با فقر سامانِ کلیم است ‌‌‌‌ فرِ شاہنشہی زیرِ گلیم است

اگر خاکم بصحرائے نگنجم ‌‌‌‌ اگر آبم بدریائے نگنجم

سوال (۱)

نخست از فکر خویشم در تحیر
چہ چیز است آنکہ گویندش تفکر
کدامیں فکر ما را شرطِ راہ است
چرا گہ طاعت و گاہے گنہ است

جواب

درونِ سینۂ آدم چہ نور است! | چہ نور است ایں کہ غیب از وے حضور است!
من او را ثابت سیارہ دیدم! | من او را نور دیدم نار دیدم!
گہے نارش ز برہان و دلیل است | گہے نورش ز جانِ جبرئیل است

اگر این نامه را جبریل خواند | چو گرد آں نورِ ناب از خود فشاند
بنالد از مقام و منزلِ خویش | بہ یزداں گوید از حالِ دلِ خویش
"تجلی را چناں عریاں نخواہم | نخواہم جز غمِ پنہاں نخواہم
گذشتم از وصالِ جاودانے | کہ بینم لذتِ آہ و فغانے

مرا نازِ نیازِ آدمے دہ
بجانِ من گدازِ آدمے دہ"

ز جوے خویش بحرے آفریند — گهر گردد به قعرِ خود نشیند

همان دم صورتِ دیگر پذیرد — شود غواص و خود را باز گیرد

درو هنگامه هاے بے خروش است — درو رنگ و صدا بے چشم و گوش است

درونِ شیشهٔ او روزگار است

ولے بر ما بتدریج آشکار است!

حیات از وے بر اندازد کمندے — شود صیادِ هر پست و بلندے

ازو خود را به بندِ خود در آرد — گلوے ماسوا را هم فشارد

دو عالم می شود روزے شکارش — فتد اندر کمندِ تابدارش

اگر این هر دو عالم را بگیری — همه آفاق میرد تو نه میری!

منه پا در بیابانِ طلب سست — نخستین گیر آن عالم که در تست

اگر زیری ز خود گیری زبر شو — خدا خواهی؟ بخود نزدیک تر شو

به تسخیرِ خود افتادی اگر طاق — ترا آسان شود تسخیرِ آفاق!

چہ نورے جاں فروزے سینہ تابے
نیرزد با شعاعش آفتابے

بخاک آلودہ و پاک از مکان است
بہ بندِ روز و شب پاک از زمان است

شمارِ روزگارش از نفس نیست
چنین جویندہ و یابندہ کس نیست

گہے واماندہ و ساحل مقامش
گہے دریاے بے پایاں بجامش

ہمیں دریا ہمیں چوبِ کلیم است
کہ از وے سینۂ دریا دونیم است

غزالے مرغزارش آسمانے
خورد آبے ز جوے کہکشانے

زمین و آسماں اورا مقامے
میانِ کارواں تنہا خرامے

ز احوالش جہانِ ظلمت و نور
صدائے صور و مرگ و جنت و حور

ازو ابلیس و آدم را نمودے
ازو ابلیس و آدم را کشودے

نگہ از جلوۂ او ناشکیب است
تجلی ہاے او یزداں فریب است

بچشمے خلوتِ خود را بہ بیند
بچشمے جلوتِ خود را بہ بیند

اگر یک چشم بر بندد گناہے است
اگر با ہر دو بیند شرطِ راہے است

سوال ۲

چہ بحر است ایں کہ علمش ساحل آمد؟
ز قعرِ او چہ گوہر حاصل آمد؟

جواب

حیاتِ پُر نفس بحرِ روانے
شعور و آگہی او را کرانے

چہ دریائے کہ ژرف و موجدار است
ہزاراں کوہ و صحرا بر کنار است

مپرس از موج ہائے بیقرارش
کہ ہر موجش برون جست از کنارش

خنک روزے کہ گیری این جہان را	شگافی سینۂ نہ آسمان را
گذارد ماہ پیشِ تو سجودے	بروپیچی کمند از موجِ دودے
دریں دیرِ کہن آزاد باشی	بتاں را بر مرادِ خود تراشی
بکف بردن جہانِ چارسو را	مقامِ نور و صوت و رنگ و بو را
فزونش کم کم او بیش کردن	دگرگوں بہ مرادِ خویش کردن
برنج و راحتِ او دل نبستن	طلسمِ نہ سپہرِ او شکستن
فرو رفتن چو پیکاں در ضمیرش	ندادن گندمِ خود با شعیرش

شکوہِ خسروی این است این است!
ہمیں ملک است کو توام بدین است!

گر او را کس نہ بیند زار گردد — اگر بیند یم و کہسار گردد
جہاں را فربہی از دیدنِ ما — نہالش رُستہ از بالیدنِ ما
حدیثِ ناظر و منظور رازے است — دلِ ہر ذرہ در عرضِ نیازے است
تو اے شاہد مرا مشہود گرداں — ز فیضِ یک نظر موجود گرداں ق
کمالِ ذاتِ شی موجود بودن — برائے شاہدے مشہود بودن
زوالش در حضورِ ما نبودن — منور از شعورِ ما نبودن
جہاں غیر از تجلّی ہائے ما نیست — کہ بے ما جلوۂ نور و صدا نیست
تو ہم از صحبتش یاری طلب کن — نگہ را از خم و پیچش ادب کن

یقیں میداں کہ شیرانِ شکاری
دریں رہ خواستند از مور یاری

بیا رہبائے او از خود خبر گیر — تو جبریلِ امینی بال و پر گیر
بہ بسیاری کشا چشمِ خرد را — کہ دریابی تماشائے احد را

گذشت از بحر و صحرا انے داد — نگہ را لذتِ کیف و کمے داد
ہر آں چیزے کہ آید در حضورش — منور گردد از فیضِ شعورش
بخلوت مست و صحبت ناپذیر است — ولے ہر شئے ز نورش مستنیر است
تجسس می نماید مستنیرش — کند آخر بآئینے اسیرش
شعورش با جہاں نزدیک تر کرد — جہاں او را ز رازِ او خبر کرد
خرد بندِ نقاب از رخ کشودش — ولیکن نطق عریاں تر نمودش

نگنجد اندریں دیرِ مکافات
جہاں او را مقامے از مقامات!

بروں از خویش می بینی جہاں را — در و دشت و یم و صحرا و کاں را
جہانِ رنگ و بو گلدستۂ ما — زما آزاد و ہم وابستۂ ما
خودی او را بیک تارِ نگہ بست — زمین و آسمان و مہر و مہ بست
دلِ ما را باو پوشیدہ راہے است — کہ ہر موجود ممنونِ نگاہے است

سوال ۳

وصالِ ممکن و واجب بہم چیست؟
حدیثِ قرب و بُعد و بیش و کم چیست؟

جواب

سہ پہلو این جہانِ چون و چند است
خرد کیف و کم او را کمند است

جہانِ طوسی و اقلیدس است این
پئے عقلِ زمین فرسا بس است این

زمانش ہم مکانش اعتباری است
زمین و آسمانش اعتباری است!

کمان را زہ کن و آماج دریاب
ز حرفم نکتۂ معراج دریاب!

مجو مطلق دریں دیرِ مکافات
کہ مطلق نیست جز نور السموات

نصیبِ خود ز بوے پیرہن گیر　　بکنعان نکہت از مصر و یمن گیر

خودی صیاد و نخچیرش مہ و مہر　　اسیرِ بندِ تدبیرش مہ و مہر

چو آتش خویش را اندر جہان زن!

شبیخون بر مکان و لامکان زن!

بجاں پوشیدہ رمزِ کائنات است بدن حالے ز احوالِ حیات است

عروسِ معنی از صورت حنا بست نمودِ خویش را پیرایہ ہا بست

حقیقت روے خود را پردہ باف است

کہ او را لذّتے در انکشاف است

بدن را تا فرنگ از جاں جدا دید نگاہش ملک و دیں را ہم دو تا دید

کلیسا سبحۂ پطرس شمارد کہ او با حاکمی کارے ندارد

بکارِ حاکمی مکر و فنے بیں تنِ بے جان و جانِ بے تنے بیں

خرد را بادلِ خود ہمسفر کن یکے بر ملّتِ ترکاں نظر کن

بہ تقلیدِ فرنگ از خود رمیدند

میانِ ملک و دیں ربطے ندیدند

یکی را آں چناں صد پارہ دیدیم عدد بہر شمارش آفریدیم

کہن دیرے کہ بینی مشتِ خاک است؟ دمے از سرگذشتِ ذات پاک است!

حقیقت لازوال و لامکان است | مگو دیگر که عالم بے کران است
کران او درون است و برون نیست | درونش پست بالا کم فزون نیست
درونش خالی از بالا و زیر است | ولے بیرون او وسعت پذیر است
ابد را عقل ما ناسازگار است | یکی از گیر و دار او ہزار است
چو لنگ است او سکون را دوست دارد | نبیند مغز و دل بر پوست دارد
حقیقت را چو ما صد پارہ کردیم | تمیز ثابت و سیارہ کردیم
خرد در لامکان طرح مکان بست | چو زنارے زمان را بر میان بست
زمان را در ضمیر خود ندیدم | مہ و سال و شب و روز آفریدیم
مہ و سالت نمی ارزد بیک جو | بحرف "کم لبثتم" غوطہ زن شو

بخود در رس از سر ہنگامہ برخیز
تو خود را در ضمیر خود فرو ریز

تن و جاں را دو تا گفتن کلام است | تن و جاں را دو تا دیدن حرام است

سوال (۴)

قدیم و محدث از ہم چوں جدا شد
کہ ایں عالم شد آں دیگر خدا شد
اگر معروف و عارف ذاتِ پاک است
چہ سودا در سرِ ایں مشتِ خاک است؟

جواب

خودی را زندگی ایجادِ غیر است ‌ ‌ ‌ فراقِ عارف و معروف خیر است
قدیم و محدثِ ما از شمار است ‌ ‌ ‌ شمارِ ما طلسمِ روزگار است
دمادم دوش و فردا می شماریم ‌ ‌ ‌ بہ ہست و بود و باشد کار داریم

حکیمان مرده را صورت نگارند! ید موسیٰ دم عیسیٰ ندارند!

درین حکمت دلم چیزے ندید است برائے حکمت دیگر تپید است

من این گویم جہان در انقلاب است درونش زنده و در پیچ و تاب است

ز اعداد و شمارِ خویش بگذر یکے در خود نظر کن بیش بگذر

دران عالم که جزو از کل فزون است قیاسِ رازی و طوسی جنون است

زمانے با ارسطو آشنا باش دمے با سازِ بیکن ہم نوا باش

ولیکن از مقامِ شان گذر کن مشو گم اندرین منزل سفر کن

بآن عقلے که داند بیش و کم را شناسد اندرونِ کان و یم را

جہانِ چند و چون زیرِ نگین کن بگردون ماه و پروین را کمین کن

ولیکن حکمتِ دیگر بیاموز رہان خود را ازین مکرِ شب و روز

مقامِ تو برون از روزگار است

طلب کن آن یمین کو بے یسار است!

گہے از سنگ تصویرش تراشیم　　　گہے نادیدہ بروے سجدہ پاشیم

گہے ہر پردۂ فطرت دریدیم!　　　جمالِ یار بے باکانہ دیدیم

چہ سودا در سرِ این مشتِ خاک است!　　　ازین سودا درونش تابناک است

چہ خوش سودا کہ نالد از فراقش　　　ولیکن ہم ببالد از فراقش

فراقِ او چنان صاحب نظر کرد　　　کہ شامِ خویش را بر خود سحر کرد

خودی را دردمندِ امتحان ساخت　　　غمِ دیرینہ را عیشِ جوان ساخت

گہر ہا سلک سلک از چشمِ تر برد　　　ز نخلِ ماتمے شیرین ثمر برد

خودی را تنگ در آغوش کردن
فنا را با بقا ہم دوش کردن!

محبت؟ در گرہ بستن مقامات　　　محبت؟ در گذشتن از نہایات!

محبت ذوقِ انجامے ندارد　　　طلوعِ صبحِ او شامے ندارد!

بہ اہلش چون خرد پیچ و خمے ہست　　　جہانے در فروغِ یکدمے ہست!

ازو خود را بریدن فطرتِ ماست — تپیدن نارسیدن فطرتِ ماست
نه ما را در فراقِ او عیارے — نه او را بے وصالِ ما قرارے
نه او بے ما نه ما بے او چه حال است! — فراقِ ما فراق اندر وصال است!
جدائی خاک را بخشد نگاہے — دہد سرمایهٔ کوہے بکاہے
جدائی عشق را آئینه دار است — جدائی عاشقاں را سازگار است
اگر ما زنده ایم از دردمندی است — وگر پاینده ایم از دردمندی است
من و او چیست؟ اسرارِ الٰہی است! — من و او بر دوامِ ما گواہی است!
بخلوت ہم بجلوت نورِ ذات است — میانِ انجمن بودن حیات است
محبت دیده ور بے انجمن نیست — محبت خود نگر بے انجمن نیست
به بزمِ ما تجلی ہاست بنگر — جہاں ناپید و او پیداست بنگر
در و دیوار و شہر و کاخ و کو نیست — که اینجا ہیچکس جز ما و او نیست
گہے خود را ز ما بیگانه سازد — گہے ما را چو سازے می نوازد

سوال (۵)

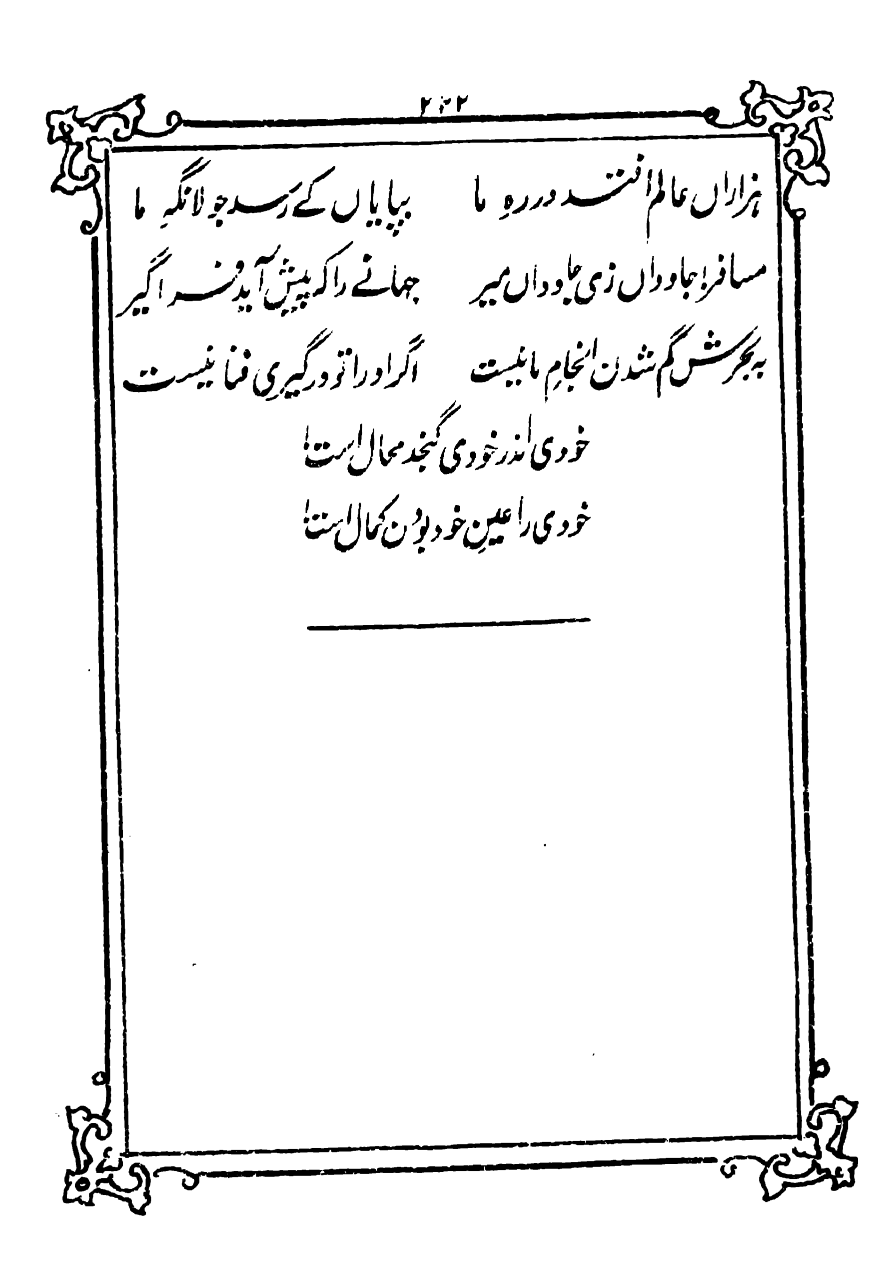
کہ من باشم مرا از من خبر کن
چہ معنی دارد اندر خود سفر کن؟

جواب

خودی تعویذِ حفظِ کائنات است
نخستیں پرتوِ ذاتش حیات است

حیات از خوابِ خوش بیدار گردد
درونش چوں یکی بسیار گردد

نہ او را بے نمودِ ما کشودے
نہ ما را بے کشودِ او نمودے

هزاران عالم افتد در رهِ ما   بپایان کی رسد جولانگهِ ما

مسافر! جاودان زی جاودان میر   جهانی را که پیش آید فراگیر

به بحرش گم شدن انجامِ ما نیست   اگر او را تو در گیری فنا نیست

خودی اندر خودی گنجد محال است!

خودی را عینِ خود بودن کمال است!

ترا گفتم که ربطِ جان و تن چیست   سفر در خود کن و بنگر که من چیست

سفر در خویش؟ زادن بے اب و ام   ثریا را گرفتن از لبِ بام

ابد بردن بیک دم اضطرابے   تماشاے شعاعِ آفتابے

ستردن نقشِ ہر امید و بیمے   زدن چاکے بدریا چون کلیمے

شکستن ایں طلسمِ بحر و بر را   ز انگشتے شگافیدن قمر را

چناں باز آمدن از لامکانش   درونِ سینهٔ او در کفِ جهانش

ولے ایں راز را گفتن محال است   که دیدن شیشه و گفتن سفال است

چه گویم از منِ و از توش و تابش   کند انّا عرضنا بے نقابش

فلک را لرزه بر تن از فرِ او   زمان و هم مکاں اندر برِ او

نشیمن در دلِ آدم نهاد است   نصیبِ مشتِ خاکے اوفتاد است

جدا از غیر و هم وابستهٔ غیر   گم اندر خویش و هم پیوستهٔ غیر

خیال اندر کفِ خاکے چساں است؟   که سیرش بے مکان و بے زمان است!

ضمیرش بحرِ ناپیدا کنارے دلِ ہر قطرہ موجِ بیقرارے

سر و برگِ شکیبائی ندارد بجز افرادِ پیدائی ندارد

حیات آتشِ خودی ہا چون شررہا چو انجم ثابت و اندر سفرہا

ز خود نارفتہ بیرون غیربین است میانِ انجمن خلوت نشین است

بخود بنگر بخود پیچیدنِ او ز خاکِ بے سپہر بالیدنِ او

نہان از دیدہ ہا در ہاے و ہوے دمادم جستجوے رنگ و بوئے

ز سوزِ اندرون در جست و خیز است بآئینے کہ با خود در ستیز است

جہان را از ستیزِ او نظامے کفِ خاک از ستیزِ آئینہ فامے

نریزد جز خودی از پرتوِ او نخیزد جز گہر اندر زوِ او

خودی را پیکرِ خاکی حجاب است طلوعِ او مثالِ آفتاب است

درونِ سینۂ ما خاورِ او فروغِ خاکِ ما از جوہرِ او

تو می گوئی مرا از من خبر کن چہ معنی دارد اندر خود سفر کن؟

سوال (۶)

چہ جزو است آنکہ او از کل فزون است؟
طریقِ جُستنِ آں جزو چون است؟

جواب

خودی زاندازہ ہاے ما فزون است
خودی زاں کل کہ تو بینی فزون است

زگردوں بار بار افتد کہ خیزد
بہ بحرِ روزگار افتد کہ خیزد

جز او در زیرِ گردوں غیرِ و نگر کیست؟
بہ بے بالی چناں پرواز گر کیست؟

بہ ظلمت ماندہ و نورے در آغوش!
بروں از جنت و حورے در آغوش!

باں نطفے دل آویزے کہ دارد
ز نغرِ زندگی گوھر بر آرد

بزندان است و آزاد است! این چیست؟ کمند و صید و صیّاد است! این چیست؟
چراغے در میانِ سینۂ تست چہ نوراست ایں کہ در آئینۂ تست؟

مشو غافل کہ تو اودرا امینی
چہ نادانی کہ سوئے خود نہ بینی!

کند بے پردہ روئے مضمرش را بچشم خویش بیند جوہرش را
قطارِ نوریاں در رہ گذار است پئے دیدارِ او در انتظار است
شراب از فرشتہ تاکش بگیرد
عیارِ خویش از خاکش بگیرد
چہ پرسی از طریقِ جستجویش فرو آ در مقامِ ہائے و ہویش
شب و روزے کہ داری برابد زن فغانِ صبحگاہے بر خرد زن
خرد را از حواس آید متاعے فغان از عشق می گیرد شعاعے
خرد جز را فغاں کل را بگیرد خرد میرد فغاں ہرگز نمیرد
خرد بہرِ ابد ظرفے ندارد نفس چوں سوزنِ ساعت شمارد
تراشد روز ہا شب ہا سحر ہا نگیرد شعلہ و چیند شرر ہا
فغانِ عاشقاں انجامِ کارے است
نہاں در یکدم او روزگارے است

ضمیرِ زندگانی جاودانی است ‏ بچشمِ ظاهرش بینی زمانی است

بتقدیرش مقامِ هست و بود است ‏ نمودِ خویش و حفظِ این نمود است

چه می پرسی چه گون است و چه گون نیست ‏ که تقدیر از نهادِ او برون نیست

چه گویم از چگون و بی چگونش ‏ برون مجبور و مختار اندرونش

چنین فرمودهٔ سلطانِ بدر است ‏ که ایمان درمیانِ جبر و قدر است

تو هر مخلوق را مجبور گوئی ‏ اسیرِ بندِ نزد و دور گوئی

ولی جان از دمِ جان آفرین است ‏ بچندین جلوه ها خلوت نشین است!

ز جبرِ او حدیثی درمیان نیست ‏ که جان بی فطرتِ آزاد جان نیست

شبیخون بر جهانِ کیف و کم زد
ز مجبوری بمختاری قدم زد

چو از خود گردِ مجبوری فشاند ‏ جهانِ خویش را چون ناقه راند

نگردد آسمان بی رخصتِ او ‏ نتابد اختری بی شفقتِ او

سوال (۷)

مسافر چوں بود رہرو کدام است؟
کرا گویم کہ او مردِ تمام است؟

جواب

اگر چشمے کشائی بر دلِ خویش
درونِ سینہ بینی منزلِ خویش!

سفر اندر حضر کردن چنیں است
سفر از خود بخود کردن ہمیں است

کسے اینجا نداند ما کجائیم
کہ در چشمِ مہ و اختر نیائیم

مجو پایاں کہ پایانے نداری
بپایاں تارسی جانے نداری

نہ ما را پختہ پنداری کہ خامیم
بہر منزل تمام و ناتمامیم

بپایاں نارسیدن زندگانی است
سفر ما را حیاتِ جاودانی است

خودی تا ممکناتش وا نماید — گرہ از اندرونِ خود کشاید

ازاں نورے کہ وابیند نداری — تو او را فانی و آنی شماری

ازاں مرگے کہ می آید چہ باک است — خودی چوں پختہ شد از مرگ پاک است

ز مرگِ دیگرے لرزد دلِ من — دلِ من جانِ من آب و گلِ من

ز کارِ عشق و مستی بر فتادن — شرارِ خود بخاشاکے ندادن

بدستِ خود کفن بر خود بریدن — بچشمِ خویش مرگِ خویش دیدن

ترا ایں مرگ ہر دم در کمیں است — بترس از وے کہ مرگِ ما ہمیں است

کند گورے تو اندر پیکرِ تو
نکیر و منکرِ او در برِ تو

اگر او را نیابی در طلب خیز	اگر یابی بدامانش درآویز
فقیہ و شیخ و ملا را مده دست	مرو مانند ماہی غافل از شست
بکار ملک و دیں او مرد راہے است	کہ ما کوریم و او صاحب نگاہے است
مثال آفتاب صبحگاہے	دمد از ہر بن مویش نگاہے
فرنگ آئین جمہوری نہاد است	رسن از گردن دیوے کشاد است
نوا بے زخمہ و سازے ندارد	بے طیارہ پروازے ندارد
ز باغش کشت ویرانے نکوتر	ز شہر او بیابانے نکوتر
چو رہزن کاروانے در تگ و تاز	شکمہا بہر نانے در تگ و تاز
رواں خوابید و تن بیدار گردید	ہنر با دین و دانش خوار گردید
خرد جز کافری کافر گری نیست	فن افرنگ جز مردم دری نیست
گروہے را گروہے در کمین است	خدایش یار اگر کارش چنین است
ز من دہ اہل مغرب را پیامے	کہ جمہور است تیغ بے نیامے

زماہی تا بمہ جولانگہِ ما — مکان و ہم زماں گردِ رہِ ما

بخود پیچیم و بے تاب نمودیم — کہ ما موجیم و از قعرِ وجودیم

دما دم خویش را اندر کمیں باش — گریزاں از گماں سوئے یقیں باش

تب و تابِ محبت را فنا نیست — یقین و دید را نیز انتہا نیست

کمالِ زندگی دیدارِ ذات است — طریقش رستن از بندِ جہات است

چناں با ذاتِ حق خلوت گزینی — ترا او بیند و او را تو بینی

منور شو ز نورِ من یرانی — مژہ برہم مزن تو خود نمانی

بخود محکم گذر اندر حضورش — مشو ناپید اندر بحرِ نورش

نصیبِ ذرہ کن آں اضطرابے — کہ تابد در حریمِ آفتابے

چناں در جلوہ گاہِ یار می سوز — عیاں خود را نہاں او را بر افروز!

کسے کو دیدۂ عالم را امام است

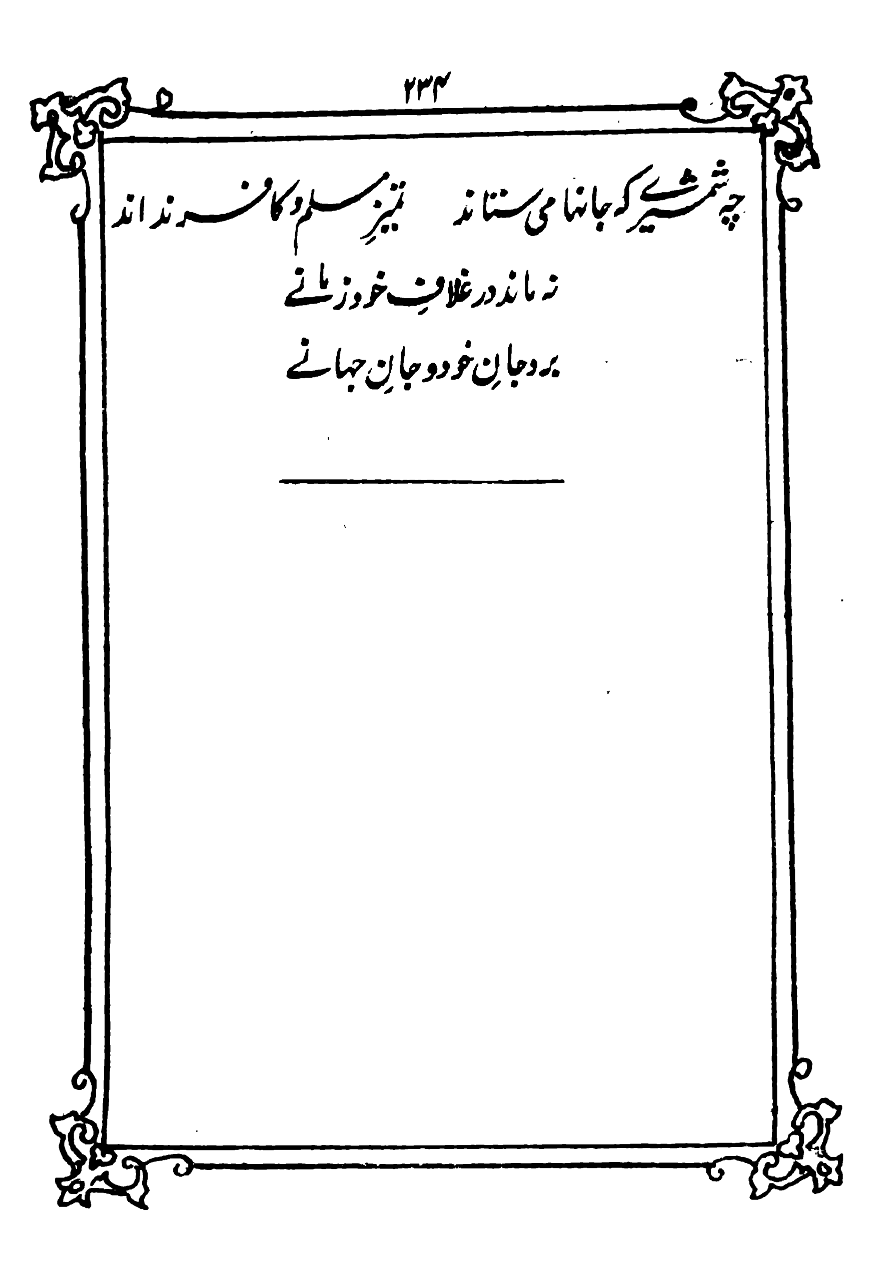
من و تو نا تمامیم او تمام است!

سوال (۸)

کدامی نکتہ را نطق است انا الحق
چہ گوئی ہرزہ بود آں رمزِ مطلق

جواب

من از رمزِ انا الحق باز گویم
دگر با ہند و ایراں راز گویم
مغے در حلقۂ دیر ایں سخن گفت
حیات از خود فریبے خورد و من گفت

چہ شمشیرے کہ جانہا می ستاند
تمیزِ مسلم و کافر ندانند

نہ ماند در غلافِ خود زمانے
بَرد جانِ خود و جانِ جہانے

نگہ را در حریمش نیست راہے — کنی خود را تماشا بے نگاہے

حسابِ روز مش از دورِ فلک نیست

بخود بینی ظن و تخمین و شک نیست

اگر گوئی کہ من وہم و گماں است — نمودش چوں نمودِ این و آں است

بگو با من کہ دارائے گماں کیست؟ — یکے در خود نگر آں بے نشاں کیست؟

جہاں پیدا و محتاجِ دلیلے! — نمی آید بفکرِ جبرئیلے

خودی پنہاں ز حجت بے نیاز است! — یکے اندیش و دریاب ایں چہ راز است!

خودی را حق بداں باطل مپندار — خودی را کشتِ بے حاصل مپندار

خودی چوں پختہ گردد لازوال است — فراقِ عاشقاں عینِ وصال است!

شرر را تیز بالے می تواں داد — تپیدِ لایزالے می تواں داد

دوامِ حق جزائے کارِ او نیست — کہ او را ایں دوام از جستجو نیست

دوام آں بہ کہ جانِ مستعارے — شود از عشق و مستی پائدارے!

خدا خفت و وجودِ ما ز خواہش وجودِ ما نمودِ ما ز خواہش
مقامِ تحت و فوق و چار سو خواب! سکون و سیر و شوق و جستجو خواب!
دلِ بیدار و عقلِ نکتہ بیں خواب! گمان و فکر و تصدیق و یقیں خواب!
ترا ایں چشم بیدار اے بخواب است! ترا گفتار و کردار اے بخواب است!

چو او بیدار گردد دیگرے نیست
متاعِ شوق را سوداگرے نیست"

فروغِ دانشِ ما از قیاس است قیاسِ ما ز تقدیرِ حواس است
چو حس دیگر شد ایں عالم دگر شد سکون و سیر و کیف و کم دگر شد
تواں گفتن جہانِ رنگ و بو نیست زمین و آسمان و کاخ و کو نیست
تواں گفتن کہ خوابے یا فسونے است حجابِ چہرۂ آں بے چگونے است
تواں گفتن ہمہ نیرنگِ ہوش است فریبِ پردہ ہائے چشم و گوش است
خودی از کائناتِ رنگ و بو نیست حواسِ ما میانِ ما و او نیست

سوال (۹)

کہ شد بر سرِّ وحدت واقف آخر؟
شناسائے چہ آمد عارف آخر؟

جواب

تہِ گردوں مقامِ دل پذیر است
ولیکن مہر و ماہش زود میر است
بدوشِ شام نعشِ آفتابے
کواکب را کفن از ماہتابے
پرِ کہسار چوں ریگِ روانے
دگرگوں می شود دریا بآنے

وجودِ کوہسار و دشت و در ہیچ ! جہاں فانی، خودی باقی، دگر ہیچ!

دگر از شنکر و منصور کم گوے ! خدا را ہم براہِ خویشتن جوے

بخود گم بہرِ تحقیقِ خودی شو

انا الحق گوے و صدیقِ خودی شو

قرار از ما چہ می جوئی کہ ما را   اسیرِ گردشِ ایام کردند
خودی در سینۂ چاکے نگہ دار
ازیں کوکب چراغِ شام کردند

جہاں یکسر مقامِ آفلین است   دریں غربت سرا عرفاں ہمین است
ق
دلِ ما در تلاشِ باطلے نیست   نصیبِ ما غمِ بے حاصلے نیست
نگہ دارند اینجا آرزو را   سرورِ ذوق و شوقِ جستجو را
خودی را لازوالے می تواں کرد   فراقے را وصالے می تواں کرد
چراغے از دمِ گرمے تواں سوخت
بسوزن چاکِ گردوں میتواں دوخت

خدا ے زندہ بے ذوقِ سخن نیست   تجلی ہاے او بے انجمن نیست
کہ برقِ جلوۂ او بر جگر زد ؟   کہ خورد آں بادہ و ساغر بسر زد ؟
عیارِ حسن و خوبی از دلِ کیست ؟   مہ او در طوافِ منزلِ کیست ؟

گلاں را در کمیں بادِ خزان است
متاعِ کارواں از بیمِ جان است

ز شبنم لالہ را گوہر نماند
دمے ماند و دمے دیگر نماند

نوا نشنیدہ در چنگے بمیرد
شرر نا جستہ در سنگے بمیرد

مپرس از من ز عالمگیریٔ مرگ
من و تو از نفس زنجیریٔ مرگ!

غزل

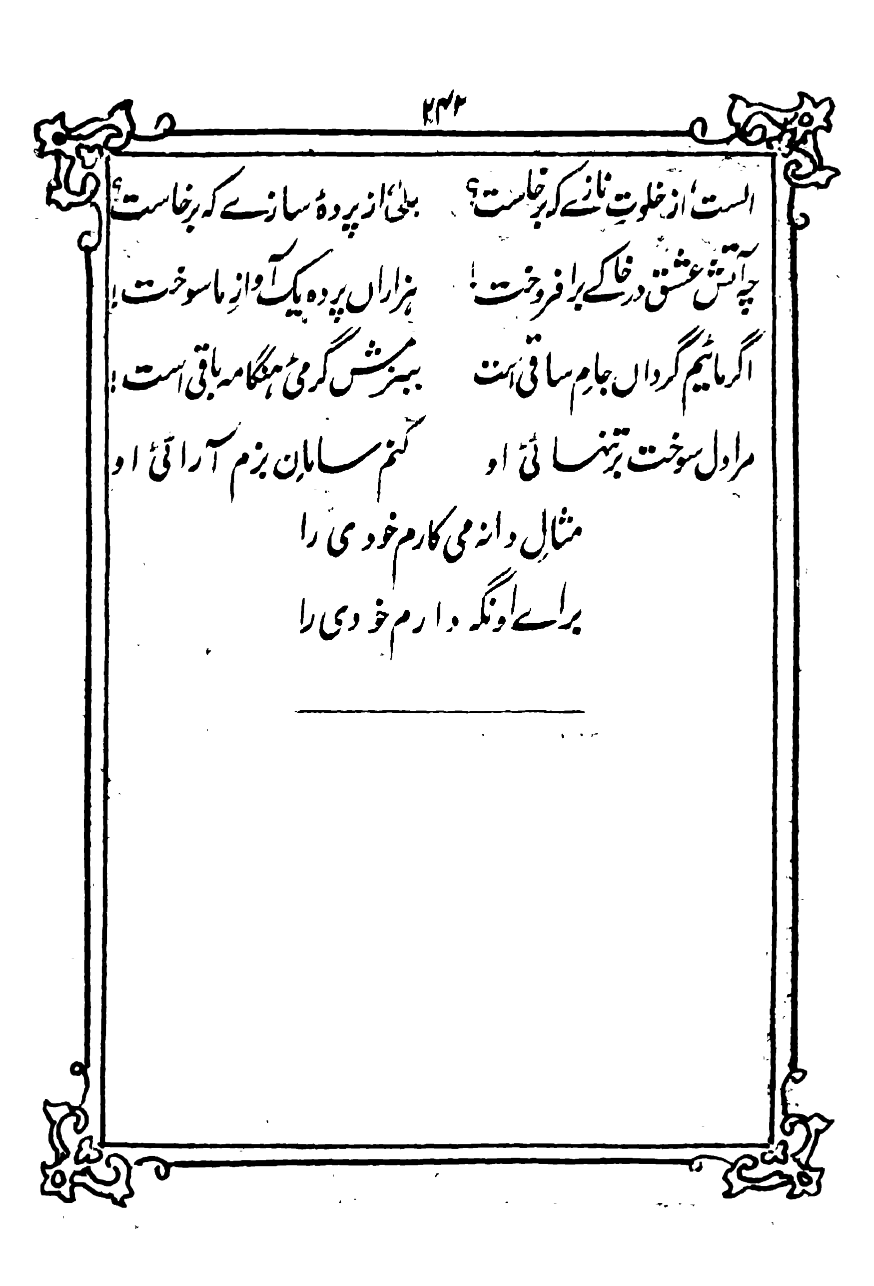
فنا را بادۂ ہر جام کردند
چہ بیدردانہ او را عام کردند

تماشاگاہِ مرگِ ناگہاں را
جہانِ ماہ و انجم نام کردند

اگر یک ذرّہ اش خوے رم آموخت
بافسونِ نگاہے رام کردند

خاتمہ

تو شمشیری ز کامِ خود برون آ　　　برون آ از نیامِ خود برون آ
نقاب از ممکناتِ خویش برگیر　　　مہ و خورشید و انجم را بہ بر گیر
شبِ خود روشن از نورِ یقیں کن　　　یدِ بیضا برون از آستیں کن
کسے کو دیدہ را بر دل کشود است　　　شرارے کشت و پروینے درود است
شرارے جستہ گیر از درونم　　　کہ من مانندِ رومی گرم خونم
وگرنہ آتش از تہذیبِ نو گیر
برونِ خود بیفروز اندروں میر!

الست از خلوتِ نازے کہ برخاست؟ بلیٰ از پردہ سازے کہ برخاست؟

چہ آتش عشق در خاکے بر افروخت! ہزاراں پردہ یک آوازِ ما سوخت!

اگر مائیم گرداں جامِ ساقی است بہ بزمش گرمیٔ ہنگامہ باقی است!

مرا دل سوخت بر تنہائی او کنم سامانِ بزم آرائی او

مثالِ دانہ می کارم خودی را

برائے او نگہ دارم خودی را

بندگی نامہ

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

گفت با یزداں مہِ گیتی فروز ‏‏ — ‏‏ تاب من شب را کند مانندِ روز
یادِ ایامے کہ بے لیل و نہار ‏‏ — ‏‏ خفتہ بودم در ضمیرِ روزگار
کوکبے اندر سوادِ من نبود ‏‏ — ‏‏ گردشے اندر نہادِ من نبود
نے ز نورم دشت و در آئینہ پوش ‏‏ — ‏‏ نے بدریا از جمالِ من خروش

از غلامی بزم ملت فرد فرد   این و آن با این و آن اندر نبرد
آن یکے اندر سجود این در قیام   کاروبارش چون صلوٰت بے امام
در فتد هر فرد با فردے دگر   هر زمان هر فرد را دردے دگر
از غلامی مرد حق زنار بند   از غلامی گوهرش ناارجمند
شاخ او بے مهرگان عریان ز برگ   نیست اندر جان او جز بیم مرگ
کور ذوق و نیش را دانسته نوش   مردهٔ بے مرگ و نعش خود بدوش
آبروے زندگی در باخته   چون خران با کاه و جو در ساخته
ممکنش بنگر محال او نگر   رفت و بود ماه و سال او نگر

روزها در ماتم یک دیگر اند
در شمار از ریگ ساعت کمتر اند

شوره بوم از نیش کژدم خارخار   مور او اژدر گزد عقرب شکار
صرصر او آتش دوزخ نهاد   زورق ابلیس را باد مراد

آه زین نیرنگ و افسونِ وجود ! — وای زین تابانی و ذوقِ نمود !

تافتن از آفتاب آموختیم — خاکدانی مردهٔ افروختیم

خاکدانی با فروغ و بی فراغ ! — چهرهٔ او از غلامی داغ داغ !

آدمِ او صورتِ ماهی بشست ! — آدمی یزدان کشی آدم پرست !

تا اسیرِ آب و گل کردی مرا — از طوافِ او خجل کردی مرا

این جهان از نورِ جان آگاه نیست ! — این جهان شایانِ مهر و ماه نیست !

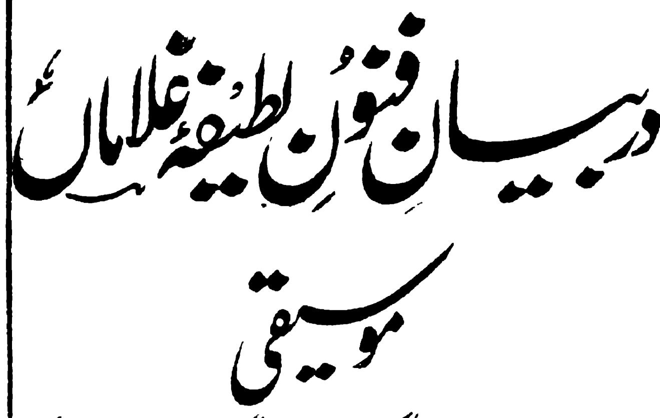
در قفای نیلگون او را بهل — رشتهٔ ما نوریان از وی گسل

یا مرا از خدمتِ او واگذار — یا ز خاکش آدمِ دیگر بیار

چشمِ بیدارم کبود و کور به
ای خدا این خاکدان بی نور به

از غلامی دل بمیرد در بدن — از غلامی روح گردد بارِ تن

از غلامی ضعفِ پیری در شباب — از غلامی شیرِ غاب افگنده ناب

دربیانِ فنونِ لطیفهٔ غلامان

موسیقی

مرگ ها اندر فنونِ بندگی — من چه گویم از فسونِ بندگی
نغمهٔ او خالی از نارِ حیات — همچو سیل افتد بدیوارِ حیات
چون دلِ او تیره سیماے غلام — پست چون طبعش نواہاے غلام
از دلِ افسردهٔ او سوز رفت — ذوقِ فردا لذتِ امروز رفت
از نۓ او آشکارا رازِ او — مرگِ یک شهر است اندر سازِ او
ناتوان و زار می سازد ترا — از جهان بیزار می سازد ترا

آتشے اندر ہوا غلطیدۂ
شعلۂ در شعلۂ پیچیدۂ

آتشے از دود پیچاں تلخ پوش
آتشے تندر غو و دریا خروش

در کنارش مارہا اندر ستیز
مارہا با کفچہ ہائے زہر ریز

شعلہ اش گیرندہ چوں کلب عقور
ہولناک و زندہ سوز و مردہ نور

درچنیں دشتِ بلا صد روزگار
خوشتر از محکومیٔ یک دم شمار

نغمه باید تند رو مانند سیل — تا برد از دل غمان را خیل خیل
نغمه می باید جنون پروردهٔ — آتشی در خونِ دل حل کردهٔ
از نمِ او شعله پروردن توان — خامشی را جزوِ او کردن توان
می شناسی؟ در سرود است آن مقام — کاندر و بے حرف می روید کلامؑ
نغمهٔ روشن چراغِ فطرت است — معنیٔ او نقشبندِ صورت است
اصلِ معنی را ندانم از کجاست — صورتش پیدا و با ما آشناست
نغمه گر معنی ندارد مرده ایست — سوزِ او از آتشِ افسرده ایست
رازِ معنی مرشدِ رومی کشود — فکرِ من بر آستانش در سجود
"معنی آن باشد که بستاند ترا — بے نیاز از نقش گرداند ترا
معنی آن نبود که کور و کر کند — مرد را بر نقش عاشق تر کند"

مطربِ ما جلوهٔ معنی ندید
دل بصوت بست و از معنی رمید

چشم او را اشکِ پیہم سرمہ ایست
ناتوانی بر نوائے او بایست

الحذر این نغمہ موت است و بس
نیستی در کسوتِ صوت است و بس

تشنہ کامی ہا این حرم بے زمزم است
در بم و زیرش ہلاکِ آدم است

سوزِ دل از دل برد غم می دہد
زہر اندر ساغرِ جم می دہد

غم دو قسم است اے برادر گوش کن
شعلۂ ما را چراغ ہوش کن

یک غم است آں غم کہ آدم را خورد
آں غمِ دیگر کہ ہر غم را خورد

آں غمِ دیگر کہ ما را ہمدم است
جانِ ما از صحبتِ او بے غم است

اندرو ہنگامہ ہائے غرب و شرق
بحر و در رُوئے جملہ موجودات غرق

چوں نشیمن می کند اندر دلے
دل از و گردد یمِ بے ساحلے

بندگی از سرِّ جاں ناآگہی است
زاں غمِ دیگر سرودِ او تہی است

من نمی گویم کہ آہنگش خطا است
بیوہ زن را ایں چنیں شیون رواست!

بے یقیں را لذتِ تحقیق نیست   بے یقیں را قوتِ تخلیق نیست

بے یقیں را رعشہ ہا اندر دل است   نقشِ نو آوردن او را مشکل است

از خودی دور است و رنجور است و بس   رہبرِ او ذوقِ جمہور است و بس

حسن را دریوزہ از فطرت کند   رہزن و راہِ تہی دستے زند

حسن را از خود بروں جستن خطاست   آنچہ می بایست پیشِ ما کجاست؟

نقشگر خود را چو با فطرت سپرد   نقشِ او انگند و نقشِ خود سترد

یک زماں از خویشتن رنگے نزد   بر زجاجِ ما گہے سنگے نزد

فطرت اندر طیلسانِ ہفت رنگ   ماندہ بر قرطاسِ او با پاے لنگ

بے تپش پروانہ کم سوزِ او   عکسِ فردا نیست در امروزِ او

از نگاہش زخمہ در افلاک نیست   زانکہ اندر سینہ دل بیباک نیست

خاکسار و بے حضور و شرمگیں   بے نصیب از صحبتِ روح الامیں

فکرِ او نادار و بے ذوقِ ستیز   بانگِ اسرافیلِ او بے رستخیز

مصوّری

ہمچناں دیدم فنِ صورت گری | نے براہیمی درو نے آزری
مُرّے در حلقۂ دامِ ہوس | دلبرے با طائرے اندر قفس
خسروے پیشِ فقیرے خرقہ پوش | مردِ کوہستانی ہیزم بدوش
نازنینے در رہِ بت خانۂ | جوگئے در خلوتِ ویرانۂ
پیرکے از دردِ پیری داغ داغ | آنکہ اندر دستِ او گل شد چراغ
مطربے از نغمۂ بیگانہ مست | بلبلے نالیدہ و تارِ او گسست
نوجوانے از نگاہے خوردہ تیر | کودکے بر گردنِ بابائے پیر

می چکد از خامہ ہا مضمونِ موت
ہر کجا افسانہ و افسونِ موت

عینِ ابراہیم و عینِ آزر است　　دستِ او ہم بت شکن ہم بت گر است

ہر بنائے کہنہ بر می کند

جملہ موجودات را سوہان زند

در غلامی تن ز جان گردد تہی　　از تنِ بے جان چہ اُمیدِ بہی

ذوقِ ایجاد و نمود از دل رود　　آدمی از خویشتن غافل رود

جبریل را اگر سازی غلام　　بر فتد از گنبدِ آئینہ فام

کیشِ او تقلید و کارش آزری ست　　ندرت اندر مذہبِ او کافری ست

تازگیہا وہم و شک افزایدش　　کہنہ و فرسودہ خوش می آیدش

چشم او بر رفتہ از آیندہ کور　　چون محاور رزقِ او از خاکِ گور

گر ہنر این ست مرگِ آرزو ست　　اندرونش زشت و بیرونش نکو ست

طائرِ دانا نمی گردد اسیر

گرچہ باشد دامے از تارِ حریر

خویش را آدم اگر خاکی شمرد — نورِ یزداں در ضمیرِ او بمرد
چوں کلیمے شد بروں از خویشتن — دستِ او تاریک و چوبِ او رسن
زندگی بے قوتِ اعجاز نیست
ہر کسے دانندۂ ایں راز نیست
آں ہنرمندے کہ بر فطرت فزود — رازِ خود را بر نگاہِ ما کشود
گرچہ بحرِ او ندارد احتیاج — می رسد از جوے ما او را خراج
چیں رباید از بساطِ روزگار — ہر نگارا ز دستِ او گیرد عیار
حورِ او از حورِ جنت خوشتر است — منکرِ لات و مناتش کافر است
آفریند کائناتِ دیگرے — قلب را بخشد حیاتِ دیگرے
بحر و موج خویش را بر خود زند — پیشِ ما موجش گہر می افگند
زاں فراوانی کہ اندر جانِ اوست — ہر تہی را پر نمودن شانِ اوست
فطرتِ پاکش عیارِ خوب و زشت — صنعتش آئینہ دارِ خوب و زشت

آں خدا نانے دہد جانے دہد — ایں خدا جانے برد نانے دہد

آں خدا یکتا ست ایں صد پارہ ایست — آں ہمہ را چارہ ایں بے چارہ ایست

آں خدا درمانِ آزارِ فراق — ایں خدا اندر کلامِ او نفاق

بندہ را با خویشتن خوگر کند — چشم و گوش و ہوش را کافر کند

چوں بجانِ عبد خود راکب شود — جاں بہ تن لیکن ز تن غائب شود

زندہ و بے جاں چہ راز است ایں نگر — با تو گویم معنیٔ رنگیں نگر

مردن و ہم زیستن اے نکتہ رس — ایں ہمہ از اعتبارات است و بس

ماہیاں را کوہ و صحرا بے وجود — بہرِ مرغاں قعرِ دریا بے وجود

مردِ کر سوزِ نوا را مردۂ — لذتِ صوت و صدا را مردۂ

پیشِ چنگے مست و مسرور است کور — پیشِ رنگے زندہ در گور است کور

روح با حق زندہ و پایندہ ایست — ورنہ ایں را مردہ آں را زندہ ایست

آنکہ حی لا یموت آمد حق است — زیستن با حق حیاتِ مطلق است

مذہبِ غلاماں

در غلامی عشق و مذہب را فراق
انگبینِ زندگانی بد مذاق

عاشقی؟ توحید را بر دل زدن
وانگہے خود را بہر مشکل زدن

در غلامی عشق جز گفتار نیست
کارِ ما گفتارِ ما را یار نیست

کاروانِ شوق بے ذوقِ رحیل
بے یقین و بے سبیل و بے دلیل

دین و دانش را غلام ارزان دہد
تا بدن را زندہ دارد جاں دہد

گرچہ بر لب ہائے او نامِ خداست
قبلۂ او طاقتِ فرمانرواست

طاقتے نامش دروغ با فروغ
از بطونِ او نزاید جز دروغ

این صنم تا سجدہ اش کردی خداست
چوں یکے اندر قیام آئی فناست!

ریزه ریزه قهر و کین بنمایدش — بیم مرگ ناگهان افزایدش

تا غلام از خویش گردد ناامید — آرزو از سینه گردد ناپدید

گاه او را خلعت زیبا دهد — هم زمام کار در دستش نهد

مهره را شاطر ز کف بیرون جهاند — بیذق خود را بفرزینی رساند

نعمت امروز را شیدااش کرد — تا بمعنی منکر فرداش کرد

تن ستبر از مستی مهر ملوک — جان پاک از لاغری مانند دوک

گردد ار زار و زبون یک جان پاک — به که گردد فربهٔ تن ها هلاک

بند بر پا نیست بر جان و دل است
مشکل اندر مشکل اندر مشکل است

ہر کہ بے حق زیست جز مردار نیست
گرچہ کس در ماتم او زار نیست

از نگاہش دیدنی ہا در حجاب
قلب او بے ذوق و شوقِ انقلاب

سوزِ مشتاقی بکردارش کجا!
نورِ آفاقی بگفتارش کجا!

مذہب او تنگ چون آفاقِ او
از عشا تاریک تر اشراقِ او

زندگی بارِ گران بردوشِ او
مرگِ او پروردۂ آغوشِ او

عشق را از صحبتش آزارہا
از دمش افسردہ گردد نارہا

نزدِ آن کرمے کہ از گل برنخاست
مہر و ماہ و گنبدِ گردان کجاست!

از غلامے ذوقِ دیدارے مجوے
از غلامے جانِ بیدارے مجوے

دیدۂ او محنتِ دیدن نبرد
در جہان خورد و گران خوابید و مرد

حکمران بکشایدش بندے اگر
می نہد بر جانِ او بندے دگر

سازد آئینے گرہ اندر گرہ
گویدش می پوش از بہرِ زرہ

وای من از بیخ و بن بر کندهٔ
از مقامِ خویش دور افگندهٔ

محکمی ها از یقینِ محکم است
وای من شاخِ یقینم بے نم است

در من آں نیروے الا اللہ نیست
سجدہ ام شایانِ ایں درگاہ نیست!

یک نظر آں گوہرِ نابے نگر
تاج را در زیرِ مہتابے نگر

مرمرش ز آبِ رواں گردندہ تر
یک دم آنجا از ابد پایندہ تر

عشقِ مرداں سرِّ خود را گفتہ است
سنگ را با نوکِ مژگاں سفتہ است

عشقِ مرداں پاک و رنگیں چوں بہشت
می کشاید نغمہ ہا از سنگ و خشت

عشقِ مرداں نقدِ خوباں را عیار
حسن را ہم پردہ در ہم پردہ دار

ہمتِ او آنسوے گردوں گذشت
از جہانِ چند و چوں بیروں گذشت

زانکہ در گفتن نیاید آنچہ دید
از ضمیرِ خود نقابے بر کشید!

در فنِ تعمیرِ مردانِ آزاد

یک زماں با رفتگاں صحبت گزیں
صنعتِ آزاد مرداں ہم ببیں

خیز و کارِ ایبکؒ و سُوری نگر
وانما چشمے اگر داری جگر

خویش را از خود بروں آوردہ اند
ایں چنیں خود را تماشا کردہ اند

سنگہا با سنگہا پیوستہ اند
روزگارے را بآنے بستہ اند

دیدنِ او پختہ تر سازد ترا
در جہانِ دیگر اندازد ترا

نقش سوئے نقشگر می آورد
از ضمیرِ او خبر می آورد

ہمتِ مردانہ و طبعِ بلند
در دلِ سنگ ایں دو لعلِ ارجمند

سجدہ گاہِ کیست ایں از من مپرس
بے خبر! روداد جاں از تن مپرس

وائے من از خویشتن اندر حجاب
از فراتِ زندگی ناخوردہ آب

از محبت جذبہ ہا گردد بلند — ارج می گیرد ازو نا ارجمند

بے محبت زندگی ماتم ہمہ — کار و بارش زشت و نامحکم ہمہ

عشق صیقل می زند فرہنگ را — جوہرِ آئینہ بخشد سنگ را

اہلِ دل را سینۂ سینا دہد — با ہنرمنداں یدِ بیضا دہد

پیشِ او ہر ممکن و موجود مات — جملہ عالم تلخ و او شاخِ نبات

گرمیٔ افکارِ ما از نارِ اوست — آفریدن جاں دمیدن کارِ اوست

عشق مور و مرغ و آدم را بس است — عشق تنہا ہر دو عالم را بس است

دلبری بے قاہری جادوگری است — دلبری با قاہری پیغمبری است

ہر دو را در کارہا آمیخت عشق
عالمے در عالمے انگیخت عشق!

در مقبول عام پریس لاهور باهتمام ایم محمد اقبال فخر طبع شد